

RUIMTELIJKE KWALITEIT VAN HET KASSENGBIED IN VLAANDEREN, BRABANT EN ANTWERPEN

Juli 1996

INHOUD

	B/z.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	13
1.1 Achtergrond	13
1.2 Aspecten van ruimtelijke kwaliteit	13
1.3 Probleem- en doelstelling	14
1.3.1 Probleemstelling	14
1.3.2 Doelstelling	15
1.4 Methode van onderzoek en definities	15
1.4.1 Methode van onderzoek	15
1.4.2 Definities	16
1.5 Het glastuinbouwgebied Vlaanderen, Brabant en Antwerpen	17
1.5.1 De concentratiegebieden	17
1.5.2 Het overloopgebied	19
1.5.3 Het potentieel spreidingsgebied	19
1.6 Opbouw van de nota	19
2. GEBRUIKSWAARDE	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Fysisch milieu	21
2.3 Bedrijfsstructuur primaire sector	21
2.4 Centrumfunctie	24
2.5 Milieuhygiëne	25
2.6 Afzet en vermarkting	25
2.7 Ruimtelijke druk	26
2.8 Financiële variabelen	28
2.9 Niet-agrarische gebruikswaarde	29
2.10 Samenhang gebruiksvormen	29
3. BELEVINGSWAARDE	31
3.1 Inleiding	31
3.2 Belevingswaarde in vier concentraties	31
3.2.1 Antwerpen-Mechelen	31
3.2.2 Gent	32
3.3.3 Roeselare	32
3.3 Waardering	34
4. TOEKOMSTWAARDE	36
4.1 Inleiding	36
4.2 Sterkte/zwakte-analyse	36
4.3 Areaalsontwikkelingen	38
4.4 Ecologische duurzaamheid	39
4.5 Flexibiliteit gebiedsinrichting	40
4.6 Beheerbaarheid	42
4.7 Economische duurzaamheid	42
LITERATUUR	45
BIJLAGEN	47
1. Aspecten en variabelen(groepen) van het begrip "ruimtelijke kwaliteit"	48
2. Bezochte bedrijven, instellingen en organisaties	50

WOORD VOORAF

Ruimtelijke kwaliteit is een begrip dat steeds meer in de belangstelling komt te staan. Het geeft naast de economische mogelijkheden ook een indruk over de belevingswaarde en de toekomstwaarde van een gebied. Deze drie aspecten komen in deze studie uitgebreid aan bod. Na de varkenshouderij zijn de glastuinbouw en de melkveehouderij de volgende sectoren die in opdracht van de Rijksplanologische Dienst op de ruimtelijke kwaliteit zijn onderzocht.

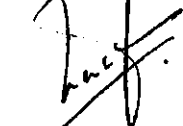
De verhandeling van de ruimtelijke kwaliteit van het Belgische kassengebied is onderdeel van een omvangrijker studie waarin nog drie andere regio's, te weten het Zuid-Hollands Glasdistrict, Bretagne/Pays de la Loire en Almería en omstreken zijn onderzocht. Van alle vier de regio's is een aparte nota over de ruimtelijke kwaliteit bij LEI-DLO verschenen. Deze regiostudies zijn tevens geïntegreerd in een publikatie waarin de gebieden met elkaar zijn vergeleken en waarin kwetsbaarheden en leereffecten zijn beschreven.

Deze studie is van belang vanwege de internationale invalshoek. Nagegaan wordt in hoeverre positieve aspecten van de buitenlandse regio's naar Nederland overdraagbaar zijn om zodoende de ruimtelijke kwaliteit en de concurrentiepositie van de vaderlandse glastuinbouwgebieden te verbeteren. Interessant is de vraag in hoeverre in Nederland de ruimtelijke kwaliteit door spreiding dan wel concentratie bevorderd kan worden. In de overkoepelende publikatie worden daaromtrent aanbevelingen gedaan en worden aanzetten voor ruimtelijk beleid geformuleerd.

LEI-DLO heeft samen met SC-DLO aan dit onderzoek gewerkt. Geconcludeerd mag worden dat door de deskundigheid van deze twee zusterinstituten onder de vlag van DLO te integreren een waardevolle bijdrage is geleverd aan het inzicht in de gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde van de onderzochte glastuinbouwgebieden.

Op deze plaats past een woord van dank aan mevr. Nicole Taragola (Belgische LEI) die de contacten heeft gelegd in België en die het gebiedsbezoek perfect heeft georganiseerd, en aan VEK-Adviesgroep voor haar kritische opmerkingen.

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

L.C. Zachariasse
Directeur

Staring-Centrum (SC-DLO)

A.N. van der Zande
Directeur

Den Haag/Wageningen, juli 1996

SAMENVATTING

1. Inleiding

Deze studie over de ruimtelijke kwaliteit van het Vlaanderen/Brabant/Antwerpen is onderdeel van een groter onderzoek dat in opdracht van de RPD (Rijksplanologische Dienst) is uitgevoerd. Bij het onderzoek, dat door LEI-DLO in samenwerking met het SC-DLO is uitgevoerd, zijn in totaal vier regio's in Europa betrokken. Naast het Vlaanderen/Brabant/Antwerpen betreft het gebieden met beschermde teelten (glas en plastic) in Nederland (Zuid-Hollands Glasdistrict), Frankrijk (Bretagne/Pays de la Loire) en Spanje (Almería). Ook van elk van de andere drie genoemde gebieden is bij LEI-DLO een aparte nota verschenen (Alleblas et al., 1996a, b en c). Daarin zijn uitgebreide kwalitatieve beschrijvingen opgenomen van de drie hoofdaspecten van ruimtelijke kwaliteit, te weten: gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde.

De gebruikswaarde van glastuinbouwgebieden wordt voor een groot deel bepaald door het economische belang van de sector. In dit onderzoek wordt zij geanalyseerd met behulp van negen groepen verzamelvariabelen (fysisch milieu, bedrijfsstructuur, aanverwante bedrijven, kennis, sociaal-psychologische variabelen, milieuhygiëne, ruimtelijke ordening, financiële aspecten, niet-agrarische gebruikswaarde en samenhang gebruiksvormen).

De belevingswaarde van een landschap wordt bepaald door de indrukken die mensen er opdoen. Bij glastuinbouw wordt die waarde voor een relatief groot deel bepaald door visuele aspecten. Bij dit onderzoek is de belevingswaarde gevat in de volgende zes termen: eenheid, gebruik, onderhoud, natuurlijkheid, ruimtelijkheid en historie.

Ruim geformuleerd is de toekomstwaarde de mate waarin de ruimtelijke structuur van een gebied toekomstige ontwikkelingen kan dragen. De toekomstwaarde wordt in dit rapport nader beschreven aan de hand van de volgende vier groepen verzamelvariabelen: ecologische duurzaamheid, flexibiliteit van de gebiedsinrichting, beheerbaarheid en economische duurzaamheid.

Het doel van deze rapportage is een gedetailleerd inzicht te geven in de factoren die van belang zijn voor de gebruiks-, de belevings- en de toekomstwaarde van het Belgische tuinbouwgebied. Het onderzoek is beschrijvend analyserend van aard. Op basis van deskresearch, gebiedsbezoek en gebiedsverslagen zijn van deze aspecten van de ruimtelijke kwaliteit beschrijvingen gemaakt. Verdere uitwerking en vergelijking van de ruimtelijke kwaliteit met drie andere Europese kassengebieden heeft zijn beslag gekregen in aparte publikaties (Alleblas et al., 1996d).

2. Gebruikswaarde

Fysisch milieu

Het fysisch milieu is vergelijkbaar met dat van Nederland. Het vraagstuk van de lichtverschillen is op nationaal niveau niet aan de orde. Water is in het gebied voldoende aanwezig. Er wordt in België nog relatief veel in de grond geteeld. De glooiing van het landschap is in verband met egalisatie soms problematisch.

Bedrijfsstructuur primaire sector

De productiebedrijven hebben in een aantal gevallen een gemengd karakter (open grond/glas). Het grootse areaal glastuinbouw komt voor op gespecialiseerde bedrijven. De bedrijfsgroottestructuur laat in de oude centra evenals in Nederland te wensen over.

Een aantal Belgische telers heeft de afgelopen jaren vrij grote investeringen gedaan in een moderne bedrijfsuitrusting. Ruimte voor noodzakelijke bedrijfsvoorzieningen is vrijwel altijd aanwezig.

Centrumfunctie

Het concentratiegebied kent in zekere zin een complexfunctie die aansluit bij Nederland. De kennisinfrastructuur is niet zo open als in Nederland, maar zal verder ontwikkeld worden. Een aantal toptuinders loopt mee met Nederlandse studiegroepen. Voor aanverwante bedrijvigheid is het tuinbouwgebied deels aangewezen op Nederland. Voor onderzoek en visie-ontwikkeling wordt sterk tegen Nederland aangeleund.

Milieuhygiëne

Vervuiling van oppervlaktewater vindt nog steeds op vrij grote schaal plaats. Er wordt weinig gebruik gemaakt van restwarmte. Door harmonisering van het toelatingsbeleid in de EU zal een aantal middelen, waaronder methylbromide, op termijn verboden worden. Op de meeste tomatenbedrijven wordt biologische bestrijding van ziekten en plagen toegepast.

Afzet een vermarkting

Groente wordt voor het grootste deel via de (Belgische) veilingen afgezet. Een gedeelte van de snijbloemen gaat naar Aalsmeer. Potplanten worden vaak via eigen kanalen verhandeld of via opkopers. De Belgische veilingen hebben zowel in gebouwen als in techniek de laatste jaren veel geïnvesteerd. Er bestaan samenwerkingsverbanden tussen Belgische en Nederlandse veilingen. Het wordt steeds vanzelfsprekender om de Benelux te zien als een groot teeltgebied met dezelfde afzetmarkten.

De vragers krijgen ook in België steeds meer vat op de produktiewijze, produktkwaliteit (milieu), verpakking, variëteiten en transport van de produkten. Bemiddeling en distributie worden gekenmerkt door toenemende concentratie en integratie.

Ruimtelijke ordening

De landschappelijke aankleding van de tuinbouwgebieden komt in België op een natuurlijke wijze tot stand. De glasbebauwing is dun en de spreiding is relatief groot zodat van een verstoring of verstikking van het landschap niet gesproken kan worden. De noodzaak van ruimtelijke inpassing van de glastuinbouw wordt algemeen onderkend. Er is een "Structuurplan" voor Vlaanderen met uitvoeringsplannen nieuwe stijl. Bij uitbreiding van de glastuinbouw wil men het liefst groepen bedrijven bij elkaar plaatsen.

In sommige gevallen is er concurrentie om de ruimte die zich echter op lokaal niveau afspeelt. Van planologische onzekerheid is maar in zeer beperkte mate sprake. Aan de buitenranden van de steden (Antwerpen, Brussel, Gent) moeten soms glastuinbouwbedrijven wijken voor woningen.

Financiële variabelen

De grondprijs in de concentratiegebieden is ongeveer even hoog als in Nederland. Nationale subsidies voor de glastuinbouw worden nauwelijks verstrekt. Daar staat tegenover dat het belastingregime in België zeer vriendelijk is. Niettemin heeft de Belgische tuinbouw de laatste jaren met verlies gedraaid.

Niet agrarische gebruikswaarde

Fysiek/technisch gezien zijn er genoeg vestigingsmogelijkheden voor niet-landbouwkundige bedrijvigheid. De ruimte is vrijwel nooit een beperkende factor. Ook de ontsluiting wordt in de regel niet als problematisch ervaren. In het Structuurplan voor Vlaande-

ren worden zones voor steden en dorpen en uitbreidingsgebieden voor woningen en industrie onderscheiden.

Zowel bewoning voor agrarische als niet-agrarische doeleinden is in België minder problematisch dan in Nederland. Met het oog op het grote aandeel van de gezinsbedrijven wordt het verbod voor een tweede bedrijfswoning als een handicap ervaren.

Samenhang gebruiksvormen

Het streven is om de landschappelijke waarden bij uitbreiding van de glastuinbouw niet aan te tasten. In een totaalplan wil men kenniscentra, veilingen, proefstations, maar ook bewoning en recreatie inbedden. Geconcludeerd mag worden dat hierdoor versterking van het grondgebruik optreedt.

Er is in zekere mate sprake van verweving van gebruiksfuncties. Voor de agrarische sector op zich is dat ook het geval; gesteld mag worden dat de opengrondstuinbouw en de glastuinbouw elkaar ondersteunen.

De gebruikswaarde van het concentratiegebied voor recreatie is laag. De glastuinbouw werkt niet of nauwelijks versterkend of remmend op het toerisme. Ruimtelijke conflicten komen slechts in beperkte mate voor.

3. Belevingswaarde

Gent, Roeselare, Antwerpen

De belevingswaarde van het glastuinbouwgebied rond Gent is hoger dan dat rond Roeselare en dat weer hoger dan dat van Antwerpen-Mechelen, hoewel er in geen van de drie gevallen kan worden gesproken van een bijzonder aantrekkelijk gebied. Het gebied rond Gent is wat afwisselender; de glastuinbouw past daar in. De bedrijven zijn daar kleiner, er is meer begroeiing en verspreide bebouwing. In Roeselare is de glastuinbouw meer een verstorend element in de relatief grote open ruimten, hoewel ook daar de belevingswaarde toch al niet hoog is. In Antwerpen-Mechelen begint de glastuinbouw vanwege de hoeveelheid glas de belevingswaarde te bepalen.

Vlaanderen totaal

De belevingswaarde van de glastuinbouwgebieden in Vlaanderen als geheel kan als matig hoog worden gekwalificeerd, waarbij de invloed van de glastuinbouw op de belevingswaarde beperkt is.

4. Toekomstwaarde

Ecologische duurzaamheid

Gezien de niet bepaald strenge wetgeving zijn de emissies van de glastuinbouw in België redelijk hoog. Vanwege de lage dichtheden van glastuinbouwbedrijven leidt dit nog niet tot grote verontreinigingen en is de ecologische kwaliteit van de glastuinbouwgebieden redelijk.

Flexibiliteit

De ruimtelijke opbouw van de drie glastuinbouwgebieden is zodanig dat er vrij veel ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden zijn, zowel voor de glastuinbouw (uitbreidingsmogelijkheden rond het bedrijf en nieuwvestiging) als voor andere ruimtegebruiksvormen.

Beheerbaarheid

De ruimtelijke planning is niet sterk ontwikkeld. Dat betekent dat de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied afhankelijk is van ontwikkelingen vanuit sectoren en het sectorbeleid. Als gevolg daarvan zijn de actuele ruimtelijke plannen machteloos. Dit geldt voor de gemeentelijke praktijk minder dan voor de ontwikkeling voor Vlaanderen als geheel. Van visievorming en lange-termijndenken is slecht op enkele plekken sprake. Wat betreft consensus in de gebieden, loopt Roeselare voorop. Daar is sprake van een meer gemeenschappelijke visie.

Economische duurzaamheid

Sterke/zwakke punten

De economische duurzaamheid van het gebied is goed. Een aanzet tot een bovenregionaal masterplan (Structuurplan), gunstige geografische factoren, infrastructuur en de rol van de overheid zijn positieve factoren. Voor andere factoren zoals grond en grondstoffen, economische orde en thuismarkt bevindt België zich op hetzelfde niveau als Nederland.

Zwakke punten die de economische duurzaamheid aantasten, zullen in de toekomst gereduceerd worden. Het gaat daarbij om kennisinfrastructuur, arbeids- een kapitaalskosten en personeelstekort. Er is weinig fundamenteel praktijkgericht en innoverend onderzoek. Anderzijds kan België wat dit betreft, evenals voor voorlichting en onderwijs, op Nederland terugvallen.

Areaal

De areaalsgroei zal zich de komende jaren waarschijnlijk in dezelfde orde van grootte voortzetten als nu, maar zal na de eeuwwisseling enige versterking kunnen ondergaan. In de toekomst zal België voor een aantal activiteiten en functies aan blijven sluiten bij het Nederlandse glastuinbouwcomplex.

Spreiding/concentratie

De ruimte voor uitbreiding van de glastuinbouw is in de concentratie- en overloopgebieden, ruimschoots aanwezig. Nieuwe tuinbouwcomplexen zullen in eerste instantie aansluiten op de bestaande lokaties. Daarna zullen zich nieuwe complexen in de vorm van gebundelde groepen bedrijven in de overloopgebieden vestigen.

Het potentiële spreidingsgebied in België wordt in principe aan de noordzijde bepaald door de landgrenzen en in het oosten door de heuvels van de Ardennen. De groei in de zogenaamde Buitengebieden zal na 2000 niet buitensporig groot zijn.

Bedrijfsstructuur primaire sector

De bedrijven zullen naar 2015 in oppervlakte groeien. Naastliggende gronden zijn en blijven beschikbaar. Ook in toekomst blijven de bedrijven ruim opgezet en beschikken ze over een waterbassin, werkruimte, goed intern transport en parkeermogelijkheden. Een groot deel van de ondernemers in België is voorzigtiger met hun investeringen dan hun Nederlandse collega's en zullen dat in de toekomst waarschijnlijk ook wel blijven. Naast de traditionele gezinsbedrijven zal er sprake zijn van tuinbouwbedrijven van groter omvang die een hoog automatiseringsniveau hebben en hoogstaande kwaliteitsproducten leveren. Zij zullen evenals de rationeel geleide bedrijven in Nederland tegen relatief lage kostprijs kunnen produceren.

Centrumfunctie

Eigenlijk kan er voor een aantal aspecten beter gesproken worden van het glastuinbouwcentrum Nederland-België. Veel kassen worden vanuit Nederland geleverd en er komt een groot deel van het plant- en stekmateriaal uit ons land. Ook is de betekenis van de Belgische veilingen onder invloed van het Nederlandse veilingwezen en de jongste samenwerkingverbanden toegenomen.

De verwachting voor de toekomst is dat het Belgische glastuinbouwgebied wat betreft een groot aantal activiteiten en functies aan zal (blijven) sluiten bij het Nederlandse glastuinbouwcomplex. Mede door de opkomst van de moderne telematica zal individuele en georganiseerde gegevensuitwisseling tussen Nederland en België steeds beter en sneller plaatsvinden en zullen logistiek optimale modellen ontwikkeld worden waarin beide landen betrokken worden.

Afzet en vermarkting

Door een goed functionerend veilingstelsel zal de prijsvorming voorlopig nog grotendeels via de veilingklok blijven gaan. Daarnaast zullen rechtstreekse contacten tussen exporteurs en grootwinkelbedrijven enerzijds en telers anderzijds evenals in Nederland een groter aandeel van de verkoop eisen.

Ook voor België is er een steeds verdere verschuiving van aanbod- naar vragermarkt. Dit heeft logische gevolgen voor het functioneren van de diverse schakels in de bedrijfskolom. In het kader van deze zogenaamde ketenproblematiek zal een grote mate van afstemming plaats moeten vinden tussen de verschillende partijen.

Financiële variabelen

Nationale subsidies worden mondjesmaat verstrekt. Ten behoeve van de stimulering van de glastuinbouw zal de rentesubsidie waarschijnlijk gehandhaafd blijven. Internationale subsidies zullen voor België nauwelijks worden afgegeven.

De rentabiliteit van de Belgische glastuinbouw laat te wensen over. De concurrentie uit de zuidelijke landen zal door de kleine gezinsbedrijven maar ook door de grotere rationeel geleid bedrijven gevreesd en gevoeld worden.

In een overkoepelende publikatie is een samenvatting van deze interne nota verschenen. Tevens is daarin een vergelijking gemaakt van de ruimtelijke kwaliteit van vier kassengebieden (Zuid-Hollands Glasdistrict, Vlaanderen/Brabant/Antwerpen, Bretagne/Pays de la Loire en Almería). Voorts zijn in die publikatie ontwikkelingsmodellen voor de Nederlandse glastuinbouw geschetst en zijn beleidsaanzetten geformuleerd ter verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van het Nederlandse kassengebied (Alleblas et al., 1996d).

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond

Deze studie over de ruimtelijke kwaliteit van het Belgische kassengebied Vlaanderen/Brabant/Antwerpen is onderdeel van een groter onderzoek dat in opdracht van de RPD (Rijksplanologische Dienst) is uitgevoerd. Bij het onderzoek, dat door LEI-DLO in samenwerking met SC-DLO is uitgevoerd, zijn in totaal vier regio's in Europa betrokken. Naast het Belgische glastuinbouwgebied betreft het gebieden met beschermde teelten (glas en plastic) in Nederland (Zuid-Hollands Glasdistrict) Frankrijk (Bretagne/Pays de la Loire) en Spanje (Almería en omstreken). Ook van elk van de andere drie genoemde gebieden is bij LEI-DLO een aparte nota verschenen (Alleblas et al., 1996a, b en c). Daarin zijn uitgebreide kwalitatieve beschrijvingen opgenomen van de drie hoofdaspecten van ruimtelijke kwaliteit, te weten: gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde. Op de inhoud van deze begrippen wordt in de volgende paragrafen ingegaan.

Samenvattingen van de vier regionota's zijn opgenomen in een overkoepelend onderzoekverslag (Alleblas et al., 1996d). In dat onderzoekverslag wordt ook een vergelijking gemaakt tussen de vier regio's en worden de leereffecten voor Nederland beschreven. Voorts wordt daarin aandacht besteed aan ruimtelijke modellen voor de glastuinbouw, kwetsbaarheid en toekomstperspectief en worden beleidsaanzetten gegeven ter verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse glastuinbouwgebieden.

De voorliggende nota moet evenals de andere regionota's beschouwd worden als een van de bouwstenen van het overkoepelend onderzoekverslag. Deze nota is ook bedoeld als naslagwerk voor degenen die gedetailleerde informatie wensen over de variabelen die verbonden zijn aan de ruimtelijke kwaliteit van het Belgische kassengebied.

1.2 Aspecten van ruimtelijke kwaliteit

Het telen van groente en bloemen in glazen kassen of onder plastic stelt voorwaarden en heeft neveneffecten. De kassen moeten aan allerlei voorwaarden voldoen met betrekking tot constructie, lichtinval en klimaatregeling. Voor de aan- en afvoer van producten zijn goede wegen nodig. In concentratiegebieden van glastuinbouw worden vaak ook vele andere activiteiten ontplooid. Daarom moet het gebruik van de ruimte voor glastuinbouw ook worden beoordeeld op de consequenties voor de ruimtelijke kwaliteit. Het streven naar ruimtelijke kwaliteit is een belangrijk uitgangspunt in de ruimtelijke ordening.

Tegenwoordig is het gebruikelijk om de ruimtelijke kwaliteit onder te verdelen in gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde (Raro, 1990; Keijsers, 1994). Uiteraard hangen deze in hoge mate samen. Voor de goede orde worden de begrippen eerst in het kort beschreven. In bijlage 1 is een uitgebreide lijst van variabelen opgenomen die de genoemde waarden van de ruimtelijke kwaliteit vertegenwoordigen. Bij de beschrijvingen van ruimtelijke kwaliteit van de vier onderzochte regio's is deze lijst integraal gebruikt.

Gebruikswaarde

De gebruikswaarde heeft betrekking op geschiktheid voor gebruik en op de functionele relaties en het functioneren van de gebruiksvormen en kan onder andere worden verhoogd door het combineren van verschillende functies. Daardoor kan ruimte worden bespaard en worden kansen gecreëerd voor ecologische en landschappelijke verscheidenheid. Soms kan lokale concentratie van functies overlast elders voorkomen, waardoor er zich kansen voordoen voor andere functies (Bolsius, 1993).

De gebruikswaarde van glastuinbouwgebieden wordt enerzijds bepaald door het economische belang van de sector. Anderzijds heeft de glastuinbouw effecten op andere functies zoals recreatie en wonen in het betreffende gebied. Daarbij valt te denken aan milieu-aspecten, zoals afvalwaterlozing en bestrijdingsmiddelenverbruik.

In dit onderzoek wordt de gebruikswaarde geanalyseerd met behulp van negen groepen verzamelvariabelen (fysisch milieu, bedrijfsstructuur, aanverwante bedrijven, kennis, sociaal-psychologische variabelen, milieuhygiëne, ruimtelijke ordening, financiële aspecten, niet-agrarische gebruikswaarde en samenhang gebruiksvormen). Deze 9 groepen zijn in bijlage 1 nader gespecificeerd zijn.

Belevingswaarde

De belevingswaarde van een landschap wordt bepaald door de indrukken die mensen er opdoen. Bij glastuinbouw wordt die waarde voor een relatief groot deel bepaald door visuele aspecten. Boven een bepaalde concentratie van glastuinbouw roepen bebouwing en bedrijfsvoering eerder associaties op met verstedelijking en industrie dan met landelijkheid. Een gebied met uitsluitend kassen wordt door velen als minder prettig ervaren dan een gebied met een minder hoge glasintensiteit (of met een clustering van bedrijven afgewisseld door open ruimten of groenstroken enzovoort). De afwisseling, voor velen een belangrijk aspect van de belevingswaarde, is in het eerstgenoemde gebied minder.

Bij dit onderzoek is de belevingswaarde gevat in de volgende zes termen: eenheid, gebruik, onderhoud, natuurlijkheid, ruimtelijkheid en historie. Voor nadere detaillering en beschrijving wordt verwezen naar bijlage 1.

Toekomstwaarde

De toekomstwaarde van een landelijk gebied is onder andere gebaat bij het duurzaam in stand houden van een goede milieukwaliteit, waardoor de ruimte ook op langere termijn geschikt blijft voor uiteenlopende functies. Een goede milieukwaliteit verhoogt de flexibiliteit van gebieden, zodat zij tegen aanvaardbare maatschappelijke kosten kunnen worden aangepast aan veranderende eisen.

Ruim geformuleerd is de toekomstwaarde de mate waarin de ruimtelijke structuur van een gebied toekomstige ontwikkelingen kan dragen. Zij omvat dus impliciet een veronderstelling over relevante toekomstige ontwikkelingen. De toekomstwaarde zelf wordt uitgedrukt in criteria waarvan gesteld kan worden dat ze belangrijk zullen zijn voor de toekomst, ook al is er geen exacte toekomstvoorspelling te geven.

Maar ook de economische ontwikkeling van een functie is van invloed op de toekomstwaarde. Een landbouwsector die op langere termijn economisch van betekenis is, kan gemakkelijker bijdragen aan verbetering van de ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast is de technische kwaliteit van de gebouwen en de architectonische kwaliteit van het kassengebied van betekenis voor de duurzaamheid van de functie.

Samengevat wordt de toekomstwaarde in dit rapport nader beschreven aan de hand van de volgende vier groepen verzamelvariabelen: ecologische duurzaamheid, flexibiliteit van de gebiedsinrichting, beheerbaarheid en economische duurzaamheid. Voor nadere detaillering wordt verwezen naar bijlage 1.

1.3 Probleem- en doelstelling

1.3.1 Probleemstelling

In 1993 heeft de RPD (Rijksplanologische Dienst) in het kader van het project Landelijke Gebieden in Europa (LGE) een studie gepresenteerd over de ruimtelijke perspectieven van de varkenshouderij in vier Europese regio's (Bolsius, 1993). Ten behoeve van het ruimtelijke beleid is meer inzicht vereist in de ontwikkelingen van diverse andere agrarische

sectoren. De glastuinbouw en de melkveehouderij zijn de volgende sectoren waarnaar onderzoek is uitgevoerd.

In deze studie is de centrale vraag: "Hoe is de ruimtelijke kwaliteit in verschillende Europese regio's voor beschermde teelten, en welke aspecten zijn relevant voor verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van de Nederlandse glastuinbouw?" Het gaat daarbij om de economische gevolgen van ontwikkelingen in de buitenlandse regio's op de Nederlandse glastuinbouw en om de leereffecten op het gebied van de ruimtelijke kwaliteit. Wat betekent dit alles voor de toekomstvisie en de lokatiestrategie van de glastuinbouw in Nederland naar 2015 in termen van spreiding of concentratie? In deze nota wordt specifiek ingegaan op de ruimtelijke kwaliteit van Vlaanderen, Brabant en Antwerpen. Ruimtelijke implicaties, kwetsbaarheden, leereffecten en beleidsaanzetten zijn in deze nota niet aan de orde; ze worden uitgebreid behandeld in een overkoepelend onderzoekverslag dat over deze studie bij LEI-DLO is verschenen (Alleblas et al., 1996d).

1.3.2 Doelstelling

Voor wat betreft de navolgende doelstelling is in deze nota alleen de ruimtelijke kwaliteit van het kassengebied in Vlaanderen, Brabant en Antwerpen onderwerp van studie. Het is een van de vier regio's die samen tot een overkoepelende studie behoren. Het doel van de overkoepelende studie is:

- een gedetailleerd inzicht te geven in de factoren die van belang zijn voor de gebruiks-, de belevings- en de toekomstwaarde voor een viertal Europese regio's met kassen;
- een beschrijving te geven van de produktiesystemen in de betreffende regio's;
- op basis van vorenstaande een visie te ontwikkelen omtrent de mogelijkheden en noodzaak van spreiding en/of concentratie van de glastuinbouw in relatie tot de ruimtelijke kwaliteit van de betreffende glastuinbouwregio's in Nederland (Alleblas et al., 1996d).

Met behulp van deze studie kan de RPD in haar studies ten behoeve van het ruimtelijke beleid een onderbouwde visie geven op de ruimtelijke ontwikkeling van de glastuinbouw in Nederland. Tevens kan dit inzicht gebruikt worden voor een communautair rapport over de ruimtelijke perspectieven van Europa.

1.4 Methode van onderzoek en definities

1.4.1 Methode van onderzoek

Het onderzoek is gestart met deskresearch. Op basis van onder andere literatuuronderzoek zijn in overleg met de opdrachtgever de begrippen gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde gedefinieerd en gedetailleerd in variabelen (groepen) vastgesteld en zijn de onderliggende subvariabelen nader bepaald.

De ontwikkeling van de glastuinbouw en de mogelijke toekomstige omvang ervan in de gekozen regio's zijn vervolgens aan de orde geweest. Daartoe is onder andere een Porter-analyse uitgevoerd. Een toetsing van de voorlopige conclusies uit deze analyse en het literatuuronderzoek heeft plaatsgevonden door een bezoek door deskundigen aan de betreffende regio's. In bijlage 2 is een overzicht opgenomen van de bezochte bedrijven, organisaties en instellingen.

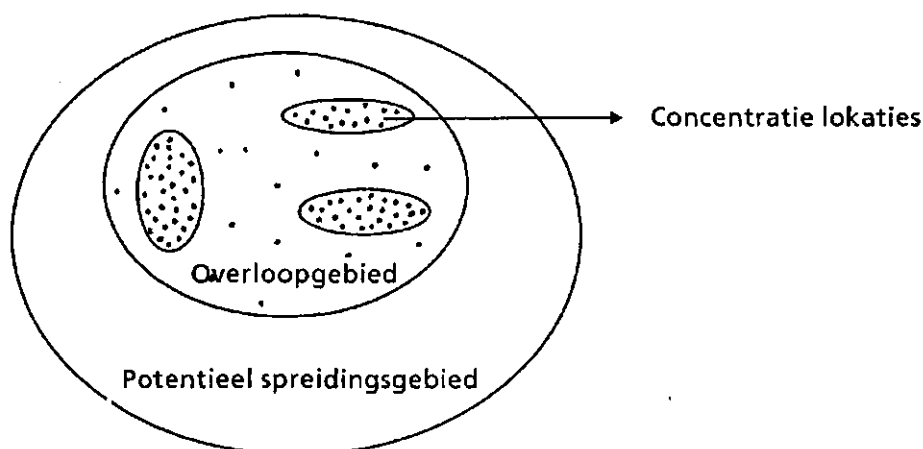
Het onderzoek is beschrijvend analyserend van aard. Op basis van deskresearch, gebiedsbezoek en gebiedsverslagen zijn kwalitatieve beschrijvingen gemaakt van de ruimtelijke kwaliteit van vier regio's in Europa. Gaandeweg het onderzoek is een methode ontwikkeld om deze kwalitatieve beschrijvingen te wegen en te aggregeren. Door de conversie naar kwantitatieve aanduidingen is het beter mogelijk om een indruk te krijgen in de ruimtelijke kwaliteit; met name de verschillen in gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde tussen de regio's kunnen in diagrammen snel en duidelijk worden vastgesteld. De

wijze waarop dat zijn beslag gekregen heeft, is echter niet in deze nota maar in het overkoepelend onderzoekverslag beschreven (Alleblas et al., 1996d).

1.4.2 Definities

In het volgende hoofdstuk wordt onder andere vastgesteld waar de huidige concentraties beschermde teelten zich bevinden. Dit worden concentratielokaties genoemd. Concentratielokaties die op een afstand kleiner dan circa 30-50 kilometer van elkaar liggen, behoren tot hetzelfde concentratiegebied. De mogelijke ruimtelijke schil daaromheen noemen we het overloopgebied. Hierbij denken we aan een overloopgebied met een maximale afstand tot het concentratiegebied van 50 km. Tot slot onderscheiden we een potentieel spreidingsgebied waar op langere termijn uitbreiding van de beschermde teelt mogelijk is en dat grenst aan het overloopgebied. De omvang van het potentiële spreidingsgebied is vaak afhankelijk van een aantal natuurlijke eigenschappen (rivieren, meren, zeeën, bergen, woestijnen, parken). In figuur 1.1 zijn deze begrippen schematisch weergegeven.

In paragraaf 1.2 zijn de aspecten van ruimtelijke kwaliteit reeds beschreven en is uitleg gegeven over de samenstelling van de daaronder vallende gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde. Op deze plaats wordt daarom volstaan met een korte samenvattende definitie van de drie hoofdaspecten. Voor een overzicht van de samenstelling van deze aspecten in subvariabelen wordt verwezen naar bijlage 1.

Figuur 1.1 Schematische weergave van de definities over ruimtelijke spreiding beschermde teelt

Gebruikswaarde:

"De waarde die zich op een bepaald moment aan gebruikers van een gebied tastbaar en/of voelbaar voordoet in de vorm van economische, technische en sociaal-psychologische aspecten en daarvan afgeleide elementen en de mogelijke relaties daartussen."

Belevingswaarde:

"Landschapsbeleving is de aanblik van de omgeving zoals die zich op een bepaald moment in haar diverse samenstellingen vertoont en zich manifesteert in een geheel van indrukken."

Toekomstwaarde:

"Beredeneerde en/of veronderstelde belevings- en gebruikswaarde op lange termijn voor de bewoners en gebruikers van een gebied."

1.5 Het glastuinbouwgebied Vlaanderen, Brabant, Antwerpen

In tegenstelling tot Nederland is de teelt onder glas in België meer over het land verspreid, hoewel er gebieden zijn waar de tuinbouw duidelijk typerend aanwezig is en enigszins vergelijkbaar is met het tuinbouwgebied rond Breda of Noord-Limburg. Niettemin zijn er in het centrale deel van het Vlaamse gewest enkele concentratiegebieden te onderscheiden. Het concentratie-, overloop- en spreidingsgebied zijn in figuur 1.2 in beeld gebracht. In tabel 1.1 zijn enkele belangrijke kengetallen van deze gebieden opgenomen.

1.5.1 De concentratiegebieden

Antwerpen-Mechelen

Het gebied ten zuidoosten en zuiden van Antwerpen is een oud tuinbouwgebied met glasgroente in combinatie met opengrondsgroente. In het arrondissement Antwerpen/Mechelen zaten in 1993 ongeveer 542 gespecialiseerde glasgroentebedrijven met in totaal circa 475 ha glas. Langzaam maar zeker is het gebied in zuidelijke richting verschoven. Van oudsher zat het gebied dicht tegen Antwerpen aan (Kontich, Ranst en Boechout), later is het centrum verschoven in zuidelijke richting (St.-Katelijne-Waver, Duffel en Lier). Het belangrijkste teeltplan is een doorteelt van tomaat. Tevens zijn er in deze streek (rond St.-Katelijne-Waver) zo'n 60 overige glasgroentebedrijven. Op deze bedrijven komt vaak een combinatie met vollegrondsgroenten voor.

In St.-Katelijne-Waver staat een groenteveiling (V.M.V.) met een omzet van circa 500 miljoen gulden. De belangrijkste aangevoerde produkten zijn tomaat, kropsla, komkommer, bloemkool paprika en prei.

In Beveren, aan de linkeroever van de Schelde, is een kleine concentratie van bedrijven met aardbeien onder glas.

Gent

De produktie van azalea's en andere potplanten, waarvan de potchrysanter sterk opkomt, is geconcentreerd in één regio rond Gent. Vooral in Destelbergen, Wetteren, Merelbeke, Melle, en Lochristi zit een groot deel van de potplantenproduktie. Het areaal kasplanten in deze regio bedraagt ongeveer 100 ha. Tevens is er bij Lochristi en aangrenzende gemeenten een areaal azalea's en begonia's onder glas van respectievelijk 185 en 12 ha. Het areaal glas op deze bedrijven is gekoppeld aan de vollegrondsteelt van deze gewassen.

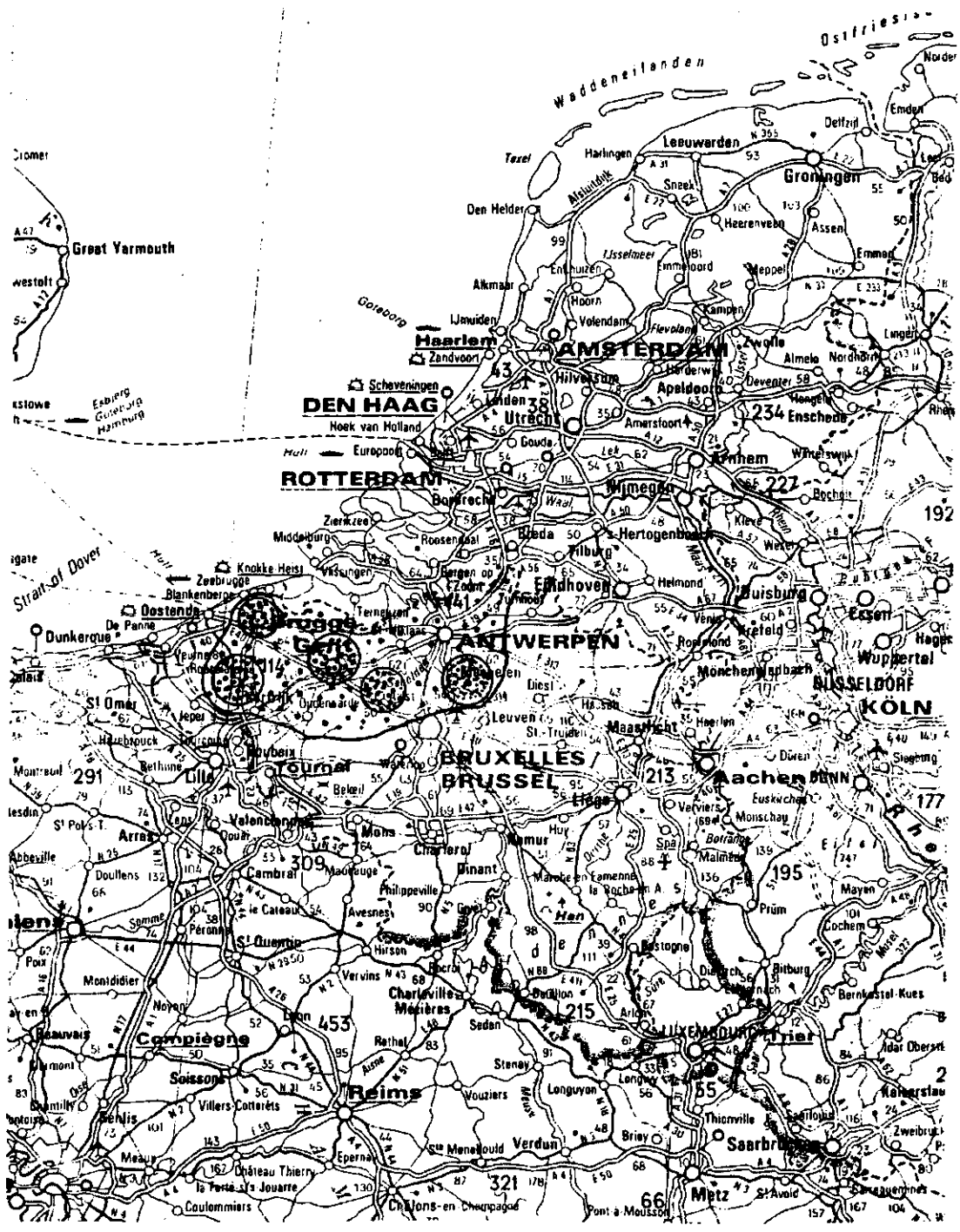
In Destelbergen, in het hart van het Gentse sierteeltgebied, is sinds 1988 een Proefcentrum voor Sierteelt gevestigd. Dit sierteeltcentrum is gevestigd op een afstand van circa 20 kilometer van de stad Gent.

Aalst-Dendermonde

Twee derde van de snijbloemenproduktie wordt bereikt met de teelt van rozen, anjers en chrysanten en is vooral gesitueerd in de driehoek Brussel-Aalst-Dendermonde. Zo zijn in Aalst 85 bedrijven met snijbloemen onder glas gesitueerd, in Lebbeke 42, in Opwijk 24 en in Meise 20 (Taragol en Mineur, 1994). Het totale areaal snijbloemen onder glas in deze regio bedraagt circa 75 ha. De snijbloemenbedrijven ten noordwesten van Brussel in Vlaams-Brabant verkeren evenals de potplantenbedrijven rond Gent voor een deel in planologische problemen. In de omgeving van Aalst en Dendermonde (Oost-Vlaanderen) zijn nog mogelijkheden tot uitbreiding aanwezig.

Roeselare/Brugge (West-Vlaanderen)

Rond Roeselare houden zich ongeveer 200 gespecialiseerde bedrijven en 200 niet gespecialiseerde bedrijven bezig met de glasgroenteteelt. In totaal bedraagt deze circa 200 ha. Veel glasgroentebedrijven zijn ontstaan uit vollegrondsgroentebedrijven. In Roe-

Figuur 1.2 Het concentratie-, overloop- en spreidingsgebied van de Belgische glastuinbouw (Legenda: zie figuur 1.1)

selare is een veiling van behoorlijke omvang (omzet in 1994 ruim 200 miljoen gulden). De belangrijkste aangevoerde produkten zijn kropsla, tomaat, prei, champignon, witlof en bloemkool. In Roeselare-Rumbeke is een provinciaal centrum voor onderzoek en voorlichting.

Naast het gebied rond Roeselare bevindt zich ook iets noordelijker in de provincie West-Vlaanderen bij Brugge een gebied met glastuinbouw van enige betekenis. Het totale areaal glas bedraagt hier bijna 80 ha.

1.5.2 Het overloopgebied

Als overloopgebied voor de concentraties beschermde teelt in België kunnen we grofweg het gebied omvattende de provincie Oost-Vlaanderen, de provincie Antwerpen zonder de regio Turnhout, de provincie Vlaams-Brabant zonder de regio Leuven en de provincie West-Vlaanderen zonder de regio's Veurne, Ieper, Oostende en Diksmuide beschouwen.

1.5.3 Het potentieel spreidingsgebied

Als grenzen voor het potentieel spreidingsgebied van de Belgische glastuinbouw kunnen in hoofdzaak door geografische verschillen tussen Vlaanderen en Wallonië de grenzen van het Vlaamse gewest worden aangehouden. In de praktijk blijkt dat ook door culturele barrières (onder andere: taal, overheid, enzovoort) spreiding van de beschermde teelten vanuit het Vlaamse naar het Waalse gewest soms minder voor de hand ligt. In dit potentieel spreidingsgebied zijn nu enkele kleine gebieden met enige glastuinbouw aanwezig. Toename van spreiding van enige omvang naar deze gebieden is niet erg waarschijnlijk.

Leuven-Brussel

In de buurt van Leuven-Brussel in het noorden van Vlaams-Brabant zijn veel gespecialiseerde witlofbedrijven gevestigd. Daarnaast is er een glasareaal van ongeveer 30 ha (onder andere Overijse). In Holsbeek zijn bedrijven met aardbeien onder glas. In Leuven is een veiling gevestigd.

Hoogstraten (Antwerpen)

Hoogstraten is het centrum van de aardbeienteelt van België. Zowel de teelt van aardbeien onder glas als de teelt in de open lucht komen hier voor. In totaal zijn er 91 bedrijven met glasteelt in het arrondissement Turnhout die zich met de teelt bezighouden. Het areaal glas in Hoogstraten en omliggende gemeenten bedraagt ruim 100 ha.

1.6 Opbouw van de nota

In dit hoofdstuk zijn de achtergrond, de probleemstelling, doel en methode van het onderzoek beschreven en zijn de glastuinbouwlokaties in kaart gebracht. In het tweede hoofdstuk wordt de gebruikswaarde beschreven. In hoofdstuk 3 komt de belevingswaarde aan de orde en in hoofdstuk 4 de toekomstwaarde van het Belgische kassengebied. Verdere uitwerking en vergelijking van de ruimtelijke kwaliteit met drie andere Europese kassengebieden heeft zijn beslag gekregen in een apart onderzoekverslag (Alleblas et al., 1996d).

Tabel 1.1 Enkele belangrijke kengetallen over de regio's binnen het overloopgebied en binnen het potentieel spreidingsgebied

Provincie/regio	Oppervlakte	Bevolking (1991)	Bevolkingsdichtheid (1991)	Glastuinbouwoppervlakte *) (15 Meitelling 1993) (ha)	Glastuinbouwareaal als % van de totale oppervlakte
	(km ²)	(x 1.000)	(aantal/km ²)		
Antwerpen	1.000	926.000	926	299	0,30
Mechelen	500	296.000	580	305	0,61
Halle-Vilv.	900	537.000	570	87	0,10
St-Niklaas	500	216.000	455	70	0,14
Eeklo	300	79.000	236	15	0,05
Gent	900	487.000	516	375	0,42
Dendermonde	300	183.000	533	88	0,29
Aalst	500	259.000	552	32	0,06
Oudenaarde	400	112.000	268	3	0,01
Brugge	700	264.000	399	77	0,11
Tielt	300	86.000	261	53	0,18
Roeselare	300	138.000	508	147	0,49
Totaal concentratie- en overloopgebied	6.600	3.580.000	542	1.551	0,24
Maaseik	900	203.000	229	4	0,01
Hasselt	900	366.000	404	36	0,04
Tongeren	600	182.000	288	19	0,03
Turnhout	1.400	383.000	282	153	0,11
Leuven	1.200	433.000	372	59	0,05
Veurne	300	53.000	193	1	0,03
Diksmuide	400	47.000	131	9	0,02
Ieper	500	104.000	189	22	0,04
Kortrijk	400	276.000	685	16	0,04
Totaal potentieel spreidingsgebied	6.600	2.047.000	310	319	0,05
Totaal VI. gewest	13.200	5.627.000	426	1.870	0,14

Bron: LEI, Brussel, Provinciale landbouwstatistieken, 1993.
NIS, Brussel, 15 meitelling 1993, bewerking LEI.

2. GEBRUIKSWAARDE

2.1 Inleiding

Onder gebruikswaarde wordt verstaan: de waarde die zich op een bepaald moment aan gebruikers van een gebied tastbaar en/of voelbaar voordoet (en/of waarvan men kennis heeft) in de vorm van economische, technische en sociaal-psychologische aspecten en daarvan afgeleide aspecten in ruime zin en de mogelijke relaties daartussen (voor een uitgebreidere beschrijving wordt verwezen naar hoofdstuk 1).

De gebruikswaarde is beschreven aan de hand van een lijst van 26 variabelen die in voorgaand onderzoek zijn nut reeds heeft bewezen (Alleblas, 1992a en 1992b). Deze lijst is integraal opgenomen in bijlage 1. De betreffende variabelen zijn ten behoeve van een praktische rapportage gebundeld in zeven subgroepen, te weten: fysisch milieu, bedrijfsstructuur primaire sector, complex van activiteiten, milieuhygiëne, afzet en vermarkting, ruimtelijke ordening en financiële variabelen. Deze groepen worden in de navolgende zeven subparagrafen beschreven. Tenslotte wordt in de laatste subparagrafen de niet-agrarische gebruikswaarde en de samenhang van gebruiksvormen verwoord.

2.2 Fysisch milieu

De klimaatsfactoren (licht, temperatuur, wind en neerslag) wijken niet veel af van die in Nederland. Dichter bij de kust is de lichtintensiteit hoger dan verder landinwaarts. Aangezien het merendeel van de tuinbouwconcentraties wat verder naar het binnenland (nabij de grote steden) is gesitueerd, is het vraagstuk van lichtverschillen op nationaal niveau niet aan de orde. Licht wordt als zodanig in België zelf niet als een uitermate belangrijke factor gezien. Temperatuur en neerslag zijn geen bijzondere aandachtspunten. In de Ardennen kunnen de nachttemperaturen flink dalen maar aangezien hier weinig tuinbouw is, wordt dat niet als een probleem ervaren.

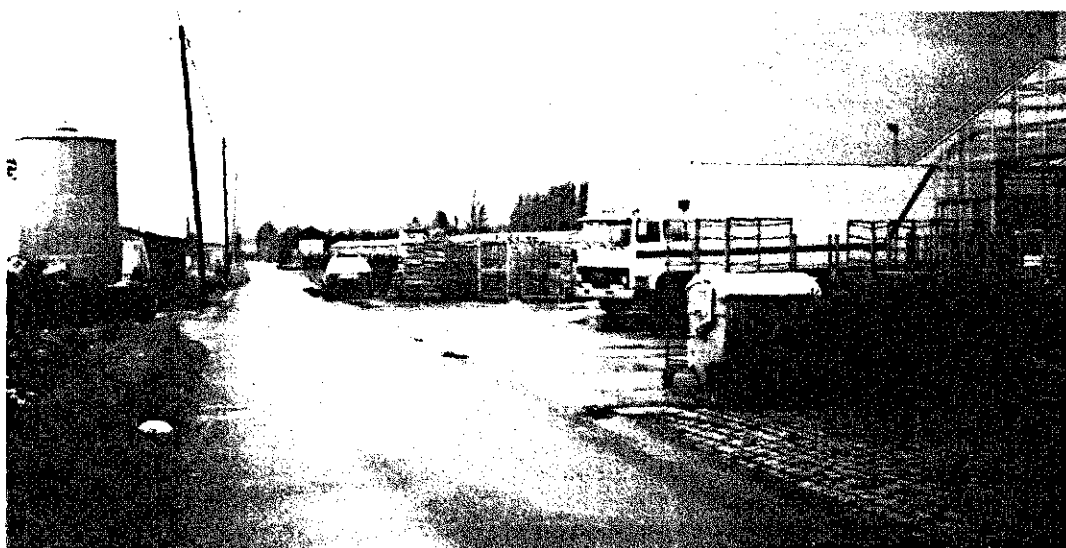
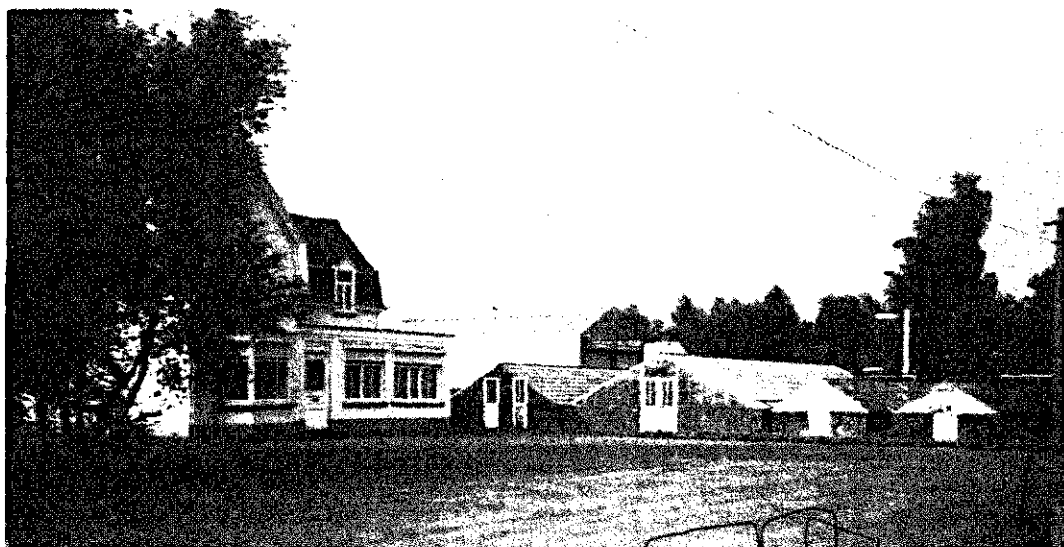
Er is in het gebied over het algemeen voldoende water aanwezig. De meeste bedrijven hebben een bassin (of ruimte daarvoor) voor opvang van regenwater en kunnen daarmee in hun behoefte aan gietwater voor een groot deel voorzien. Aanvulling geschiedt door leidingwater of door het oppompen uit eigen putten. De kwaliteit van het water is op de meeste plaatsen goed. In sommige streken (onder andere in Boechout) is het bronwater rijk aan calcium hetgeen meststoffen bespaart. In de polders ten noordwesten van Brugge wordt brak grondwater als een probleem ervaren. In dit gebied zijn echter weinig glastuinbouwbedrijven.

In België wordt nog relatief veel in de grond geteeld. Niet alle gronden zijn geschikt voor glastuinbouw. Substraatteelt kan echter in die gebieden uitkomst bieden. Glooiing van het landschap is vooral meer landinwaarts een probleem; egalisatie is voor glastuinbouw noodzakelijk, hetgeen het bouwen van kassen extra duur kan maken.

2.3 Bedrijfsstructuur primaire sector

Groenten

Een deel van de glasgroentebedrijven heeft een gemengd karakter van groenten onder glas en groenten in de volle grond. Het grootste gedeelte van de oppervlakte glasgroenten komt voor op gespecialiseerde bedrijven. Er waren in België in 1993 2.465 bedrijven met groente onder glas (totale oppervlakte 1.175 ha) waarvan 1.050 gespecialiseerd (totale oppervlakte 820 ha) en 430 overige glasgroentebedrijven (totale oppervlakte

Van boven naar beneden: wonen bij kassen omgeving Gent, ontsluitingsweg met voorzieningen, azalea-bedrijf bij Gent

160 ha). Bijna 200 ha is verspreid over 1.000 bedrijven van een ander type (voornamelijk opkweekserres).

De bedrijfsgroottestructuur is niet ongunstig. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de gespecialiseerde bedrijven bedroeg 0,8 ha en 2,5 ha voor intensieve opengrondsgroentebedrijven. Dat is vergelijkbaar met Nederland. De Belgische telers hebben de afgelopen jaren vrij grote investeringen gedaan in een moderne bedrijfsuitrusting die evenals het uitgangsmateriaal grotendeels afkomstig is uit Nederland.

Van de tomatenteelt (1993: 670 ha) werd de laatste jaren ongeveer de helft op substraat geteeld. Het areaal beteeld met traditionele methoden neemt af (vooral het areaal koude tomaten). De Belgische tomatenteelt wordt steeds professioneler aangepakt; de produktiviteit neemt daardoor toe. Voor een nieuw bedrijf dat volledig wordt ingericht voor de teelt op substraat bedragen de investeringskosten ongeveer f 170,- per m². Die investering maakt het mogelijk om vrijwel jaarrond te telen.

Bloemisterij

De teelt van snijbloemen vindt evenals in Nederland grotendeels plaats in verwarmde kassen; de potplantenteelt komt inherent aan het geteelde produkt daarentegen vaker voor in de open grond (twee derde van de beteelde oppervlakte). Het milde klimaat zonder extremen is een gunstige omstandigheid voor de teelt. De Belgische teler legt zich meer en meer toe op de arbeidsintensieve en moeilijke teelten. Mede daardoor was er de laatste jaren slechts een lichte stijging van de produktiviteit. De arbeidskosten zijn hoog; er is vooral op de grotere bedrijven sprake van personeelstekort.

In België waren er bij de metelling van 1993 2.460 bedrijven met bloementeelt in enigerlei vorm; het gezinsbedrijf overheerst. In totaal waren er 740 bedrijven met kasplanten (oppervlakte van 230 ha), waarvan ruim 600 gespecialiseerd (oppervlakte van 214 ha), 384 azaleabedrijven, 117 begoniabedrijven en 444 gespecialiseerde snijbloemenbedrijven. Deze laatste categorie besloeg een oppervlakte van 614 ha. In de categorie overige gespecialiseerde bedrijven (voornamelijk teelt van perkplanten) vallen 570 bedrijven. België is vooral bekend om de azalea- en knolbegoniateelt. Deze worden op de zanderige gronden rond Gent geteeld en hebben een geringe energiebehoefte.

De bedrijfsgroottestructuur laat in de oude centra te wensen over. Bij de snijbloemenbedrijven treedt weinig specialisatie op. De oppervlakte glas per bedrijf is aanzienlijk kleiner dan in ons land. Op veel snijbloemenbedrijven is geen opvolger aanwezig.

In vergelijking tot Nederland kan de bedrijfsstructuur behoorlijk verbeterd worden. Naar Belgische maatstaven is de structuur van de meeste bedrijven echter niet slecht. Ingeval dat wel zo is, biedt de ruime opzet binnen de gebieden voldoende mogelijkheden om achterstandsituaties weg te werken. Planologisch gezien liggen de bedrijven tamelijk verspreid waardoor uitbreiding van het aantal bedrijven of aanpassing van grootte en vorm van de bestaande bedrijven goed mogelijk is. Ruimte voor de noodzakelijke bedrijfsvoorzieningen (bassin, parkeergelegenheid, bedrijfsruimte, intern transport, woonhuis, enzovoort) is vrijwel altijd aanwezig. Slechts in de oudere gebieden langs grote doorgaande wegen wordt die ruimte soms moeilijk gevonden.

Mogelijkheden voor automatisering en mechanisering zijn in principe bijna overal aanwezig. Het streven is echter naar verhouding relatief vaak gericht op het functioneren van het gezinsbedrijf in de oude betekenis van het woord. Dat wil zeggen: er moet voldoende werk zijn voor de leden van het gezin; vreemde arbeid wordt, als het kan, vermeden. Daardoor zijn de bedrijven gemiddeld kleiner dan in Nederland. Door die relatief kleine omvang maar ook doordat veel bedrijven tevens licht gestookt zijn (voornamelijk in West-Vlaanderen; teeltplan: sla, sla en zomertomaten), lenen zij zich minder voor automatisering en mechanisering (sorteermachines, kleursorteerders, bos- en bindmachines, enzovoort). Om dit hiaat op te vangen, wordt bijvoorbeeld op de veiling van Roeselare centraal gesorteerd. Op de (grotere) substraatbedrijven (voornamelijk in Antwerpen/Mechelen) zijn vanwege het rendabel maken van zwaardere stook-, mest- en doseermachines meer vreemde arbeidskrachten noodzakelijk. Op sommige azaleabedrijven die als voorlopers van de sector mogen worden gezien, is relatief veel gewasonderhouds- en oogstwerk gemechaniseerd (toppen, transportbanden, spuitrobots).

2.4 Centrumfunctie

Met de "centrumfunctie" van een glastuinbouwgebied wordt bedoeld de kracht die uitgaat van de bundeling van bedrijven binnen een geografische begrenzing. Een historisch gegroeide bedrijvigheid van een bepaalde omvang binnen een sociaal-demografische samenhang kan "symbiose" voordelen opleveren voor de betreffende tuinbouwbedrijven en aanverwante bedrijven zoals leveranciers, afnemers, banken, enzovoort. Het gaat daarbij ook om sociale ondersteuning, groepscohesie, aanwezigheid van formele en informele communicatiekanalen en patronen, enzovoort. Motivatie om te slagen, aanverwante bedrijvigheid, kennisuitwisseling, onderzoek en voorlichting zijn factoren die een centrum op een relatief hoog niveau van produktie, rentabiliteit en innovatie kunnen tillen.

Het Belgische concentratiegebied (1.000 ha) kent in zekere zin een complexfunctie, maar er zijn essentiële verschillen met die in het westen van Nederland (6.000 ha). Allereerst is de omvang van de primaire bedrijvigheid kleiner dan in het Nederlandse. Daarnaast is het niveau van de aanverwante bedrijvigheid qua omvang en kwaliteit minder dan in Nederland. Voor relatief veel tuinbouwbenodigdheden en de levering van kassen wordt een beroep gedaan op Nederland. Zaad komt voor een groot deel uit ons land evenals stek- en plantmateriaal.

Kennisuitwisseling en communicatie tussen de telers onderling moet nog verder ontwikkeld worden. Aanzetten daartoe worden geleverd door het AVBS (Algemeen Verbond voor de Belgische Sierteelt), een organisatie die zich vooral richt op de informatieverbreiding in de sierteeltsector. Het federale Ministerie van Landbouw en Middenstand beschikt over het departement "Onderzoek en Ontwikkeling", dat de onderzoeksinstellingen omvat en aan groepsvoorlichting doet. De individuele voorlichting gebeurt door de ingenieurs en technische medewerkers van de ALT (Administratie voor Land- en Tuinbouw), resortend onder het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Verder komen ook nog proefstations en proeftuinen voor. Ondanks deze maatregelen is de kennisinfrastructuur niet erg open. De concurrentie tussen de telers speelt een relatief grote rol. Een aantal toptuinders loopt mee met Nederlandse studiegroepen.

Toch worden in toenemende mate externe bedrijfsvergelijkingen gemaakt (vooral teeltgegevens van de bedrijven worden met elkaar vergeleken). Door deze activiteiten kan voor de meeste bedrijven een verbetering van de teelt en het bedrijfseconomisch resultaat plaatsvinden. Er is een aantal proefstations en er vindt wetenschappelijk onderzoek plaats. Over het algemeen zijn de scholingsmogelijkheden voor toekomstige telers voldoende en zijn bijscholingscursussen voor bestaande telers in opkomst.

Niettemin worden regelmatig geluiden gehoord dat de echte vernieuwing in de sector (produktvernieuwing, bedrijfsopzet, visie) moet komen van mensen die geen agrarische opleiding hebben. De indruk bestaat dat de praktijk door de relatief dunne kennislijnen zelf geleerd heeft de problemen uit te zoeken en er snel oplossingen voor te vinden. Lange-termijn- en strategisch onderzoek vindt nauwelijks plaats. Voor onderzoek en visieontwikkeling wordt sterk tegen Nederland aangeleund. De eerder aangeduide groep Belgische toptuinders kan als zeer innovatief worden aangemerkt. Verder kan de Belgische Boerenbond in dit verband worden genoemd. De bond is een machtige organisatie die in vele onderdelen van diverse agrarische sectoren veel invloed heeft.

België ligt voor wat betreft de tuinbouwactiviteiten relatief dicht tegen Nederland en maakt gebruik van de Nederlandse (aanverwante) bedrijvigheid. Het gaat om het functioneren van leveranciers van tuinbouwbenodigdheden (bestrijdingsmiddelen, biologische bestrijders, plastic, potten enzovoort), plantmateriaal en investeringsgoederen (ketels, kassen, bedrijfsruimten). Toch vindt er in het Belgische steeds meer filiaalvorming plaats van Nederlandse bedrijven maar de Belgen gaan zichzelf ook steeds meer toeleggen op de levering van tuinbouwbenodigdheden. Lokaal zijn er leveranciers van potgrond, meststoffen, gereedschap, enzovoort. Daarnaast zien we een toename van de activiteiten op het gebied van voorlichting en advisering; boekhouders en accountants, banken en verzekeringsmaatschappijen richten zich intensiever op de nog steeds groeiende glastuinbouw in België.

De betekenis van de veilingen in het complex is groeiend. Er zijn samenwerkingsverbanden met Nederlandse veilingen. Uitwisseling van gegevens gaat met behulp van moderne telematica. Dat is in toenemende mate ook het geval voor de individuele bedrijven.

Ondanks de vaak gehoorde individualistische instelling van de Belgische glastuinders kunnen de afzonderlijke tuinbouwconcentraties in België tot op zekere hoogte toch gezien worden als een grote familie. Als zodanig kan gesproken worden van het voordeel van sociaal-psychologische variabelen van de centrumfunctie van het studiegebied. Deels is het "familieverband" echter ook te verklaren doordat een tamelijk vaste groep mensen vrijwel alle relevante organisaties aanstuurt. Binnen het totale complex is sprake van subvorming (rond Gent, Lochristi, Antwerpen, Aalst) zoals we dat ook in Nederland (Westland bijvoorbeeld) kennen.

2.5 Milieuhygiëne

In België heeft men over het algemeen minder moeite met de milieuvervuiling dan in Nederland. De Belgen lijken een Europese of mondiale milieu-aanpak rustig af te wachten. Ondertussen worden nog veel afvalstoffen geloosd op het oppervlaktewater. Organisch afval (tomatenlof enzovoort) wordt meestal afgevoerd door gespecialiseerde firma's. Slechts de uitstoot van SO_2 , NO_x en roet zijn geregeld. Het gevolg van deze maatregelen is geweest dat men op zwavelarme stookolie is overgegaan. Restwarmtegebruik van energiecentrales of vuilverbrandingsovens wordt niet verder onderzocht of nagestreefd. De bedrijven liggen daarvoor te verspreid en de Belgen laten zich in het algemeen niet graag in hun vrijheid om zich ergens te vestigen, beknotten. Over de energiekosten van de bedrijven is weinig bekend.

Gebruik van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen wordt niet als probleem gezien. Wellicht komt er verandering in als regels worden opgesteld ten aanzien van bemesting. Daarop vooruitlopend worden traagwerkende meststoffen genoemd als alternatieve bemesting.

De Belgische telers gebruiken nog steeds bepaalde middelen die in Nederland verboden zijn. Zo ontsmetten jaarrondtelers van sla de grond in de regel iedere twee jaar met methylbromide. Dat dit in België nog mogelijk is, is niet zozeer de Belgen te verwijten. De toelating van bestrijdingsmiddelen is een typische EU-zaak die door de EU beter geregeld zou moeten worden. Naar verwachting zullen door harmonisering van het toelatingsbeleid in de EU deze middelen op termijn verboden worden.

Het besmettingsgevaar (overbrengen van ziekten en plagen) is vanwege de minder grote dichtheid van bedrijfsvestigingen niet zo groot als in Nederland. Men is van mening dat juist daardoor het gewasbeschermingsprobleem zoals dat in Nederland aan de orde is niet of in ieder geval in veel mindere mate op België van toepassing is. Toch is er in deze, ingegeven door de markt (consument), het begin van een veranderende mentaliteit te bespeuren. Op de meeste tomatenbedrijven wordt wel biologische bestrijding toegepast.

Zoneringsmaatregelen in de vorm van het creëren van een al of niet beplante zone tussen de bedrijfsruimte en openbare ruimte zijn in België niet te verwachten en zijn door de grotere spreiding van de bedrijven ook minder noodzakelijk. Assimilatiebelichting wordt daardoor niet zo snel als hinderlijk ervaren. Mede daardoor wordt de leefbaarheid van een glastuinbouwgebied door eventuele zoneringsmaatregelen niet echt vergroot.

2.6 Afzet en vermarkting

Groente wordt veelal via de veiling afgezet. Een deel van de snijbloemen gaat naar Aalsmeer. Potplanten worden vaak via eigen kanalen verhandeld of via opkopers. Niettemin blijft de prijsvorming op de (Nederlandse) veiling een belangrijke graadmeter voor de gehele sector en neemt de omzet via de veiling toe. Die stijging van de afgelopen jaren is vooral te danken aan een goed functionerend veilingstelsel. De veilingen hebben veel geïnvesteerd en gemoderniseerd, zowel in gebouwen als in techniek.

Er zijn ontwikkelingen gaande die wijzen op verdere samenwerking tussen Nederlandse en Belgische veilingen. Mede door het grensoverschrijdende simultaanveilen zal de concentratie aan aanbodzijde steeds verder doorzetten. Bij simultaanveilen staan via een netwerk van lijnen diverse veilingen verspreid over het land met elkaar in verbinding. De kopersbanken hebben hiervoor een grondige modernisering ondergaan en zijn uitgerust met moderne telecommunicatie-apparatuur. Met een eenvoudige druk op de knop kan de koper die zich in de afmijnzaal van een van de veilingen bevindt, produkten aankopen op iedere Belgische veiling. Op dit ogenblik doen de drie grootste groenteveilingen (St.-Katelijne-Waver, Roeselare en Hoogstraten) door middel van klokkoppelingen mee aan het simultaanveilen.

Het wordt steeds vanzelfsprekender om Nederland en België (met name Vlaanderen) te gaan zien als een groot teeltgebied met dezelfde afzetmarkten. Internationaal simultaanveilen zou daarbij uitstekend passen en is vooral in het belang van de telers. Bovendien is het uit logistiek oogpunt aan te bevelen om het aanbod verder te concentreren. Voorwaarde is echter wel dat zowel in België als in Nederland buitenlandse kopers in de veilingbanken worden toegelaten. In België is al geruime tijd een aantal Nederlandse kopers actief.

De bemiddeling en distributie wordt gekenmerkt door een toenemende concentratie en integratie. Een aantal groothandelaren wordt meer en meer actief op detailhandelsniveau. In de afgelopen jaren is er in België veel geëxperimenteerd met onder andere administratieve verkoop en contractverkoop. Voor dagverse produkten is echter het moment van aanbod en verkoop veel minder flexibel en is verhandeling via de klok waarschijnlijk voorlopig nog het meest efficiënt.

De kurken waar de Belgische groente-export op drijft, zijn vleestomaten, prei en kropsla. Deze produkten vertegenwoordigen ruim 60% van de totale exporthoeveelheid (de totale uitvoer van tomaten bedroeg in 1992 ruim 200 miljoen kilo). De opmars van de Belgische tomaat is vooral op de Franse en Duitse markt groot geweest. De concurrentie tussen de Nederlandse en Belgische vleestomaat (rood en glanzend) is hoofdzakelijk een kwestie van kwaliteit. In West-Duitsland, met zijn gunstige ligging, zet de opmars van België zich eveneens voort. Bovendien probeert België in Engeland de afzet te vergroten. Ook prei, champignons, komkommers en paprika's worden in toenemende mate geëxporteerd.

Er is sprake van een steeds verdere verschuiving van een aanbods- naar een vragersmarkt. Dit heeft gevolgen voor het functioneren van de verschillende schakels in de bedrijfskolom. Fluctuaties in kwaliteit, prijs en aangeboden hoeveelheid worden door afnemers (grootwinkelbedrijven) steeds meer als problematisch ervaren. Er worden steeds expliciter eisen gesteld aan produktiewijze, produktkwaliteit (milieu), verpakking, variëteit en transport. De traditionele afzetstructuren zoals veilsystemen gebaseerd op het Nederlandse systeem, blijken steeds minder in staat te zijn om adequaat in te spelen op de veranderende omstandigheden. Wellicht juist daardoor blijken heel wat Nederlandse exporteurs (die in België actief zijn) niet te wachten op een centrale marktstrategie maar daadwerkelijk in te spelen op additionele wensen en eisen van het grootwinkelbedrijf. Het is overigens opvallend dat produktielanden waar de afzet traditioneel niet sterk was georganiseerd (Spanje, Frankrijk) relatief succesvol zijn bij afzet via het grootwinkelbedrijf (VEK, De Europese tomatenmarkt, 1994).

2.7 Ruimtelijke druk

Het ruimtelijke orderingsbeleid wordt gemaakt op het Ministerie van het Vlaamse Gewest. Het gebiedsinrichtingswerk is ondergebracht bij de Vlaamse Landmaatschappij en valt onder het Ministerie voor Leefmilieu en Infrastructuur. De glastuinbouwsector wordt niet vanuit de Rijksoverheid gestuurd maar vanuit de gewesten. Na verkrijging van een bouwvergunning bij de lokale overheid kan in principe iedereen in "agrarisches gebied" een glastuinbouwbedrijf beginnen. De beperkende bepalingen zijn zeer algemeen beschreven in termen van "het mag de leefbaarheid en goede ruimtelijke ordening niet schaden".

Als uitvloeisel van het Structuurplan voor Vlaanderen staan er uitvoeringsplannen "nieuwe stijl" op stapel die de oudere gewestplannen moeten gaan vervangen. Overigens zal dat zeker nog 5 à 10 jaar duren. In de nieuwe uitvoeringsplannen zal onderscheid gemaakt worden naar agrarische sectoren zoals grondgebonden activiteiten, gemengde teelten en glastuinbouw. Toelevering en/of verwerking zijn een voorwaarde voor vestiging van aan tuinbouw verwante bedrijvigheid.

De uitbreidingsbehoefte van de glastuinbouw wordt algemeen onderkend. Het liefst wil men bij de uitbreiding van de oppervlakte glas groepen bedrijven bij elkaar plaatsen zodat het landschappelijk karakter van het overige intact blijft en de tuinbouw voor een te grote versnippering, met alle nadelige gevolgen vandien, behoed wordt. De voordelen van de zogenaamde centrumfunctie worden met dit streven mogelijk binnengehaald.

De (regionale) infrastructuur is op een acceptabel niveau. De verbinding tussen de tuinbouwconcentratiegebieden ten behoeve van af- en aanvoer komt met vrachtauto's snel en adequaat tot stand via de provinciale wegen en rijkswegen tussen de grote steden Antwerpen, Brussel en Gent. Over het algemeen is de bereikbaarheid tussen de woon- en werkgebieden goed. Ook met betrekking tot personenvervoer is de interne als de externe ontsluiting van het gebied goed. Spoorwegen, de haven van Antwerpen en het vliegveld van Brussel completeren de infrastructuur. In België zijn er wel centrale aanvoerleidingen voor gas, dit evenwel op een minderheid van de bedrijven. Over het algemeen wordt echter stookolie gebruikt omdat deze goedkoper is.

De glasbebouwing is dusdanig dun en de spreiding is relatief zo groot dat (nog) niet van een verstoring of verstikking van het landschap gesproken kan worden. Het Belgische landschap is kleinschalig en men treft er veel lintbebouwing aan. Vergezichten treft men buiten de geaccidenteerde gebieden slechts mondjesmaat aan. Het gebied voldoet goed aan de maatschappelijke criteria voor gebiedsinrichting en gezien de ruimte die in principe voor invulling van glastuinbouw en woningbouw beschikbaar is, zal dat voorlopig ook zo blijven.

Het vorenstaande wil natuurlijk niet zeggen dat er geen concurrentie is om de ruimte. Die concurrentie beweegt zich echter op een ander niveau dan in Nederland. Dat wil zeggen dat ze meestal minder ingrijpend is; het gaat over het algemeen om kleinere oppervlakten dan in Nederland. Aan de buitenranden van de steden moeten soms glastuinbouwbedrijven wijken voor woningen. Rond Brussel en Antwerpen is er in bepaalde mate sprake van stedelijke druk. Rond Gent worden bezwaren gehoord tegen de uitbreiding van het glas dicht tegen de stad aan. Bij Brugge heeft de sector haar zinnen gezet op uitbreiding in de naastliggende polders, maar dat is door de bevoegde autoriteiten niet gehonoreerd.

Soms wordt gewoon om de bestaande kassen heen gebouwd. In België wordt de inrichting van een gebied volgens eigen normen gedaan en die normen zijn nogal eens afwijkend van de Nederlandse voor schoonheid en gebiedsinrichting. Een totale herinrichting van het gebied is om welke reden dan ook niet aan de orde. Woningbouwprojecten worden meestal kleinschalig uitgevoerd en tuinders die sporadisch moeten verdwijnen krijgen over het algemeen een uitstekende vergoeding om elders opnieuw te beginnen. Hervestigingsmogelijkheden voor de glastuinbouw zijn er voldoende. Tuinders mogen zich in alle gebieden die aangeduid zijn als zones voor "gemengde Landbouw" of "agrari-sche bedrijven" opnieuw vestigen.

Er zijn geen aanwijzingen dat de glastuinbouw last heeft van toeristische bestemmingen. Het toerisme richt zich in dit gebied vooral op de grote steden en voor zover er op het platteland toerisme bestaat, is dat toegespitst op fietsen en wandelen. Er zijn vrijwel geen conflicten tussen glastuinbouw en natuurgebieden.

Geconcludeerd mag worden dat de ontwikkeling van de glastuinbouw niet wordt geremd door ruimtelijke claims van andere vormen van grondgebruik (recreatie of woningbouw). Van planologische onzekerheid is dan ook maar in zeer beperkte mate sprake. De enige beperkende factor op het gebied van de ruimtelijke ordening is dat er per bedrijf slechts één woning mag worden gebouwd.

2.8 Financiële variabelen

De prijzen van grond ten behoeve van glastuinbouwvestigingen liggen in de concentratiegebieden en in de nabijheid van de grote steden hoger dan in de overloopgebieden. Exacte prijzen zijn niet bekend. De grondprijs in de buurt van de veiling van St.-Katelijne-Waver ligt op ongeveer 8,5 miljoen BFR (f 40,- per meter). Aangenomen mag worden dat de prijzen in de overloop- en buitengebieden vanwege de afwezigheid van agglomeratievoordelen en de afwezigheid van concurrentie vanuit de woningbouw lager zullen liggen.

Van gedwongen verplaatsing van glastuinbouwbedrijven is geen sprake. Zoals eerder opgemerkt, wordt in geval van nood door minnelijke schikking een oplossing gevonden. Mede doordat het niet gaat om verplaatsingen van grote groepen bedrijven maar slechts om één of enkele is een dergelijke regeling makkelijker te realiseren. Als niet tot overeenstemming wordt gekomen, wordt eventueel het betreffende bedrijf op een zo verantwoord mogelijke manier in het nieuwe bestemmingsplan ingebed.

Nationale subsidies die direct afgestemd zijn op de glastuinbouw worden nauwelijks verstrekt. Daar staat tegenover dat het belastingregime in België zeer vriendelijk is. De overheid verleent 5% rentesubsidie op leningen tot een bedrag van 6 miljoen BFR (plusminus f 300.000,-), daarboven wordt 3% rentesubsidie verstrekt. Voor het verkrijgen van de subsidie moet door de betreffende ondernemers aan enkele voorwaarden worden voldaan. Zo moet men over het algemeen een middelbare opleiding hebben genoten en moeten enkele cursussen op het gebied van management zijn gevolgd. Bovendien is men verplicht om een bedrijfseconomische boekhouding bij te houden.

De rentabiliteit van de glastuinbouw in België laat de laatste jaren te wensen over. Uit tabel 2.1 blijkt dat zowel de groenteteelt als de sierteelt van 1991 tot en met 1993 niet kostendekkend heeft kunnen functioneren. De resultaten van de groenteteelt in de open grond waren zeer slecht in vergelijking tot de toch al slechte rentabiliteitsgegevens van andere groentebedrijven. De aardbeienbedrijven toonden in 1993 maar liefst een daling van de rentabiliteit ten opzichte van 1991 van 27 punten. De daling was bij de gespecialiseerde glasgroente bedrijven en de overige glasgroentebedrijven geringer.

De sierteeltbedrijven doen het niet veel beter dan de groentebedrijven. De begonia- en de snijbloemenbedrijven behaalden in 1993 ten opzichte van de kasplanten en de azalea's relatief slechte resultaten.

Tabel 2.1 Rentabiliteit (opbrengsten/kosten verhouding) van de groente- en sierteeltbedrijven in België van 1991 tot 1993

Soort bedrijven	1991	1992	1993
Groentebedrijven	91	84	83
Waarvan:			
- aardbeien	115	96	88
- gespecialiseerde glasgroente	101	90	89
- overige glasgroente	90	74	87
- groente open grond	67	69	68
Sierteeltbedrijven	92	90	88
Waarvan:			
- kasplanten	95	90	91
- azalea's	97	91	90
- begonia's	68	68	64
- gespecialiseerde snijbloemen	84	86	80
- overige snijbloemen	91	93	89
- boomkwekerij	89	93	90

Bron: Belgische LEI, 1995, Publikaties nr. 572, Verslagen nr. 7-5.

2.9 Niet-agrarische gebruikswaarde

De gebruikswaarde voor de landbouwkundige bedrijvigheid zoals die hiervoor is beschreven vormt het hoofdbestanddeel van dit hoofdstuk. Voor de interpretatie van het begrip gebruikswaarde is echter nog een aantal andere aspecten van betekenis. In deze paragraaf wordt daar aandacht aan geschonken in de vorm van: de niet-landbouwkundige bedrijvigheid van het concentratiegebied, de gebruikswaarde voor bewoning (zowel agrarische als niet-agrarische) en recreatie en tenslotte krijgt de samenhang van de gebruiksvormen op basis van het voorgaande de aandacht.

Niet-landbouwkundige bedrijvigheid

Fysiek/technisch gezien zijn er voldoende vestigingsmogelijkheden voor niet-landbouwkundige bedrijvigheid. De ruimte op zich is in vrijwel alle gevallen geen beperkende factor. Ook de ontsluiting wordt in de regel niet als problematisch ervaren. Er zijn voldoende doorgaande rijks- en provinciale wegen, verbindingswegen en in- en doorsteekmogelijkheden. Er zijn in verhouding tot Nederland bijzonder weinig bedrijven die slecht of beperkt ontsloten zijn. In het Structuurplan voor Vlaanderen worden zones voor steden en dorpen en uitbreidingsgebieden voor woningbouw en industrie onderscheiden.

Van ruimtelijke conflicten tussen agrarische en niet-agrarische bedrijvigheid kan nauwelijks worden gesproken. Dat geldt tevens voor andersoortige gebruiksvormen zoals bewoning en recreatie.

Gebruikswaarde bewoning

Zowel bewoning voor agrarische doeleinden als niet-agrarische doeleinden is in België minder problematisch als in Nederland. Met het oog op het grote aandeel van de gezinsbedrijven (bedrijfsopvolger wil ook op het bedrijf gehuisvest worden) wordt het verbod voor een tweede bedrijfswoning als een handicap ervaren.

In het kader van het herziene Ruimtelijke Ordeningsbeleid worden uitvoeringsplannen "Nieuwe Stijl" gepropageerd. De Algemene plannen en Deelplannen van gemeentes zijn daaraan ondergeschikt. Op basis van de voorwaarden genoemd in de nieuwe plannen worden vergunningen verstrekt.

In het Structuurplan voor Vlaanderen gaat men ervan uit dat het beleid zich eerst richt op de opvulling van leegstand in de steden. Nieuwbouwmogelijkheden zijn er alleen in de kernen in het landelijk gebied, waar men de verhouding 60% stedelijke en 40% landelijke bewoning nastreeft. Tot 2007 zijn er voor heel België nog 400.000 woningen nodig; de stadsvernieuwingsopgave is 300.000.

De kwaliteit van de woningen is over het algemeen goed tot zeer goed. Dat geldt niet alleen voor agrarische bedrijfswoningen, maar ook voor particuliere bewoning. In vergelijking met Nederland zou zelfs van een zekere luxe gesproken kunnen worden. Er zijn veel vrijstaande woningen met veel grond en relatief weinig rijtjeshuizen. Gezien het eerder geconstateerde streven naar hechtere gezinsbedrijven is het aantal woningen dat nodig is voor agrarisch personeel gering in omvang.

2.10 Samenhang gebruiksvormen

Het agrarisch gebied is grofweg 814.000 ha groot (Vlaanderen, België). Daar zijn wegen, kleine kernen en enkele waardevolle natuurgebieden bij in begrepen. Circa 614.000 ha kan als cultuurgrond worden aangemerkt. In de toekomst zal daarvan volgens de RU-Gent 50.000 ha vrijkomen voor verschillende doeleinden. De oppervlakte natuur in 2007 wordt, inclusief ontwikkeling en verweving, op 275.000 ha gesteld.

Het streven is erop gericht om bij voortgaande groei de glastuinbouw (evenals in Nederland (RORO, 1993) gebundeld te deconcentreren. Men voorkomt daarmee uitwaaiëring over een te groot gebied en men plukt bovendien de vruchten van de complex- of centrumfunctie. Tevens heeft men de indruk dat daardoor de landschappelijke waarde

minder wordt aangetast. De open polders ten noordwesten van Brugge worden bijvoorbeeld ontzien van mogelijke glastuinbouw. Naast het vermijden van het aantasten van de landschappelijke waarden wil men ook kenniscentra, veilingen en proefstations in een totaalplan inbedden. Op deze wijze beredeneerd, lijken de Belgen een goed fundament te hebben gecreëerd voor een bovenregionaal masterplan.

Al met al mag geconcludeerd worden dat in zekere mate versterking van het grondgebruik optreedt door verantwoorde verweving (verstregeling is misschien een beter woord) van gebruiksvormen. Voor de agrarische sector op zich (intern) is dat ook het geval. Gesteld kan worden dat opengrondstuinbouw en glastuinbouw elkaar ondersteunen. In Nederland is het Barendrechtse type daarvoor een goed voorbeeld; in België zijn de snijbloemenbedrijven vaak gemengd met opengrondsteelten (bloemen of groenten). In het studiegebied manifesteren die afhankelijkheden zich in relatief grote mate. Rond Roeselare (groente) en rond Merelbeke (bloemen) is die afhankelijkheid duidelijk waar te nemen.

Van versterking van het grondgebruik als resultaat van samenhang recreatie, natuur, woningbouw en agrarische activiteiten is slechts in geringe mate sprake. Elk van de gebruiksvormen kan op zichzelf staan omdat in het gebied de fysieke ruimte daarvoor passend is of vrij gemakkelijk passend gemaakt kan worden. Daarnaast zitten de activiteiten elkaar formeel niet echt in de weg, zeker niet gelet op de samenhangen die in het Structuurplan voor Vlaanderen zijn beschreven.

Tenslotte mag geconcludeerd worden dat glastuinbouw niet of nauwelijks versterkend of remmend werkt op het toerisme. Dat komt deels door de afwezigheid van echt grote concentraties glas zoals we die in Nederland kennen. Daardoor vormen de kassen geen visuele belemmeringen. Het komt echter ook doordat de glastuinbouw voor wandelaars en fietsers geen doel op zichzelf is. Een derde factor die daarbij van belang is, is de gerichtheid van het toerisme op de oude steden in het gebied.

Zoals eerder gesteld komen ruimtelijke conflicten slechts in beperkte mate voor. Er is geen conflictsituatie tussen glastuinbouw en recreatie omdat recreatie zich in feite letterlijk en figuurlijk op heel andere gebieden richt. Het conflict tussen woningbouw en glastuinbouw doet zich alleen op lokaal niveau voor en dan ook nog kleinschalig (onder ander in Lochristi en in Roeselare). Geconcludeerd mag worden dat de ruimteclaims voor bewoning en voor recreatie (nog) zeer beperkt zijn.

3. BELEVINGSWAARDE

3.1 Inleiding

In deze studie staat een viertal concentraties centraal: Antwerpen-Mechelen, Aalst-Dendermonde, Gent, Roeselare. Qua ruimtelijke opbouw kan Vlaanderen worden verdeeld in:

- een kuststrook;
- het kerngebied Brussel, Antwerpen, Gent;
- een omringend gebied.

Deze driedeling komt terug in allerlei aspecten van het landschap: bodem, verstedelijking, type landbouw, infrastructuur, recreatie, enzovoort.

Antwerpen-Mechelen en Aalst-Dendermonde liggen duidelijk in het kerngebied. De glastuinbouw rond Gent ligt aan de rand van het kerngebied. Roeselare ligt net achter de kuststrook, buiten het gebied waar veel recreatie voorkomt.

3.2 Belevingswaarde in vier concentraties

3.2.1 Antwerpen-Mechelen

Eenheid

Antwerpen-Mechelen is een gebied dat geen duidelijke landschappelijke eenheid vertoont. Het landschap wordt aan zijn lot overgelaten, zo oogt het.

Gebruik

Het gebied kenmerkt zich door veel typen gebruik op een kleine oppervlakte. Er is veel afwisseling; er zijn veel gebruikers. Het is intensief ontsloten. Er zijn enkele groot-schalige ontwikkelingen (industrieterrein, kuipplantenbedrijf, veiling VMV). Aan de olietanks en schoorstenen is duidelijk te zien dat de energie op Belgische glastuinbouwbedrijven van de stookolie komt.

Onderhoud

Het gebied oogt niet zo verzorgd. Het landschap heeft een afgeleefd karakter.

Natuurlijkheid

Door de lage dichtheid is de inbreuk van kassen en allerlei stedelijke elementen op de natuurlijkheid van het landschap beperkt. Er is redelijk veel natuur te beleven.

Ruimtelijkheid

Het zwakgolvende reliëf bepaalt het beeld in belangrijke mate. Antwerpen-Mechelen oogt kleinschalig. De kavelgrenzen zijn onregelmatig. De ligging van de kassen oogt willekeurig. Ze liggen merendeels op afstand van de weg. Er is veel lintbebouwing. Op bepaalde plekken zijn zeer veel schoorstenen. Het is een moeilijk oriënteerbaar gebied, maar dat wordt niet hoofdzakelijk veroorzaakt door de aanwezigheid van kassen.

Historie

Oud en nieuw wisselen elkaar af. Het nieuwe tast het oude niet aan. Het landschap vertoont een zekere continuïteit. Er zijn redelijk veel oude elementen: sloten, forten, kasteeltjes, dorpjes, kromme weggetjes.

3.2.2 Gent

Eenheid

Het landschap rond Gent is tamelijk structuurloos. De van oudsher aanwezige structuur maakt een ruimtelijk ongedifferentieerde ontwikkeling mogelijk. Langs de van oudsher aanwezige wegen komen heel diverse ontwikkelingen van de grond.

Gebruik

In Gent liggen op bepaalde lokaties de glastuinbouwbedrijven behoorlijk dicht op een.

Onderhoud

Gent oogt redelijk verzorgd. Dicht bij de stadsrand van Gent staan veel verwaarloosde glastuinbouwbedrijven, vaak met kapitale woonhuizen.

Natuurlijkheid

Vanwege de kleinschalige afwisseling met ook natuurlijke elementen heeft de omgeving van Gent een natuurlijke uitstraling.

Ruimtelijkheid

De omgeving van Gent is matig kleinschaliger door de afwisseling van allerlei stedelijke en natuurlijke elementen. De kassen staan nog zo ver uit elkaar dat alleen op specifieke plekken het zicht wordt belemmerd.

Historie

De bedrijven bevinden zich in de gebieden die van oudsher al voor de tuinbouw worden gebruikt. Nabij Gent zijn de oudste gebieden daarvan voor een deel door woningbouw in beslag genomen. De glastuinbouw is onder die druk verschoven in de richting van het landelijk gebied.

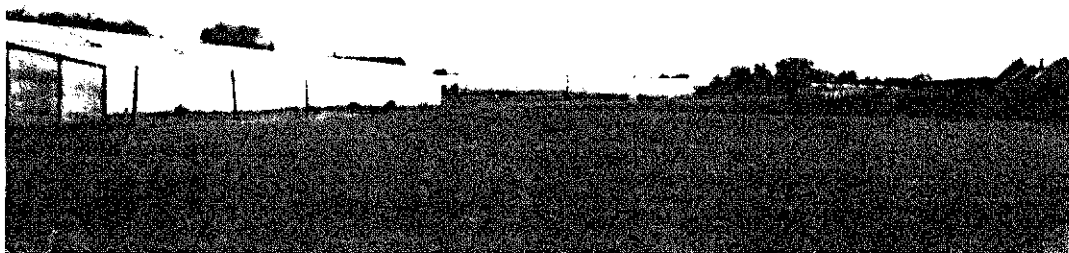
3.2.3 Roeselare

Eenheid

De omgeving van Roeselare is meer dan de andere twee gebieden te zien als een gave eenheid. Het gebied is namelijk tamelijk grootschalig. Het macro-reliëf werkt hierbij structurerend.

Gebruik

Het gebruik door de glastuinbouw beperkt zich tot bepaalde concentratie, waar de glastuinbouwbedrijven wat dichter op een liggen.

Van boven naar beneden: omgeving St.-Katelijne-Waver, idem, omgeving Roeselare

Onderhoud

Roeselare komt over als een redelijk goed verzorgd gebied.

Natuurlijkheid

De natuurlijkheid van het gebied komt vooral naar voren in wat grotere bossen.

Ruimtelijkheid

Roeselare is een vrij open gebied. Alleen op bepaalde plekken wordt het zicht door kassen belemmerd.

Historie

Roeselare is al heel lang een glastuinbouwconcentratiegebied. De glastuinbouw is ontwikkeld uit de vollegrondsgroenteteelt, deze is ontwikkeld uit de landbouw. In zoverre is de glastuinbouw een onderdeel van de geschiedenis van het gebied. Verder staat het niet bekend om zijn historische elementen.

3.3 Waardering

Voor bewoners is de omgeving van Gent aantrekkelijk, niet zozeer vanwege het landschap, maar vanwege de ligging: nabij de werkgelegenheid in Gent; nabij veel natuur- en recreatiegebieden in de omgeving. De beleving van het landschap is gekoppeld aan een landschapsbeeld, waarvan spreiding een essentieel kenmerk is. Het landelijk gebied hoort er in dit beeld uit te zien als een versnipperd landelijk gebied, met een afwisseling van woningen, agrarische bedrijven (ook met glas) en woningen. Echte verstorende elementen zijn er vanuit dit landschapsbeeld maar weinig. Verder is voor de bewoners de beleving sterk gerelateerd aan een gebruiksaspect, namelijk het gebruik als forenzengebied. Men beleeft het landschap positief, omdat men op korte afstand van de stad woont.

Veel bewoners kijken negatiever tegen de landbouw aan dan tegen de glastuinbouw: van glastuinbouwbedrijven heeft men geen last, van landbouwbedrijven kan men stankoverlast ondervinden. Van acties tegen glastuinbouwbedrijven is nooit sprake, tegen landbouwbedrijven wel. Het landschap rond Roeselare is meer open en meer glooiend.

Voor de bewoners is het landschap van Roeselare een open gebied, waar enkele glastuinbouwbedrijven goed in passen. Net als in Gent worden niet zozeer de glastuinbouwbedrijven als storende elementen ervaren als wel de stankhinder door sommige veehouderijbedrijven.

De tuinders ervaren het gebied rond Gent met name via gebruiksaspecten. Daarbij speelt een rol of men grond kan aankopen in de omgeving. Verder speelt een nieuwsgierigheid naar activiteiten van andere grondgebruikers een rol bij de landschappelijke beleving. Voor de concentratie Roeselare noemen zij de gunstige ligging ten opzichte van Frankrijk en de ruimte voor uitbreiding van de glastuinbouw als belangrijke criteria.

De recreanten zijn rond Gent met name gericht op het cultuurtoerisme. Ze bezoeken Gent vanwege het historische karakter. Er is nauwelijks recreatie gericht op de omgeving van Gent. Over de belevingswaarde vanuit de recreanten gezien is dan ook weinig te zeggen.

De omgeving van Roeselare en Antwerpen-Mechelen is voor recreanten is het gebied niet in trek. Extreem gesteld: er zijn geen recreanten, dus er is ook geen beleving door de recreatie.

Samengevat is de "overall" belevingswaarde van het gebied rond Gent hoger dan dat rond Roeselare en dat weer hoger dan dat van Antwerpen-Mechelen, hoewel er in alle gevallen niet kan worden gesproken van een bijzonder aantrekkelijk gebied. Het gebied rond Gent is wat afwisselender; de glastuinbouw past daar in. De bedrijven zijn daar

kleiner, er is meer begroeiing en verspreide bebouwing. In Roeselare is de glastuinbouw meer een verstorend element in de relatief grote open ruimten, hoewel ook daar de belevingswaarde toch al niet hoog is. In Antwerpen-Mechelen begint de glastuinbouw vanwege de hoeveelheid glas de belevingswaarde te bepalen. De belevingswaarde van de glastuinbouwgebieden in Vlaanderen kan daarmee als matig hoog worden gekwalificeerd, waarbij de invloed van de glastuinbouw op de belevingswaarde beperkt is tot bepaalde lokaties.

4. TOEKOMSTWAARDE

4.1 Inleiding

Bij de beschrijving van de toekomstwaarde zal een relatief zwaar accent gelegd worden op de kwetsbaarheid van de produktiesystemen in de verschillende regio's. De areaalsontwikkeling tot 2015 wordt met behulp van onder andere een Porter-analyse in paragraaf 4.3 afgeleid (zie tabel 4.1), welke speciaal voor het gebied is uitgevoerd. Deze ontwikkelingen worden voor zover mogelijk vervolgens in een sociaal/politieke, geografisch/landschappelijke, technische of economische context geplaatst. Daarbij wordt een viertal aandachtspunten geventileerd, te weten: ecologische duurzaamheid (onder andere milieukwaliteit en energieverbruik en ecologische hoofdstructuur) in paragraaf 4.4, flexibiliteit van de gebiedsinrichting in paragraaf 4.5, beheerbaarheid van de ruimtelijke inrichting (toekomstplannen en bestuurlijke structuur) in paragraaf 4.6 en economische duurzaamheid in paragraaf 4.7.

Bij de beschrijving van de economische duurzaamheid van het glastuinbouwgebied wordt evenals bij de gebruikswaarde de lijst van 26 variabelen uit eerder onderzoek inzake de lokatieproblematiek in de glastuinbouw (Alleblas en Rodewijk, 1992a en b) als leidraad genomen (zie bijlage 1). Uit die lijst worden gelijksoortige variabelen tot enkele belangrijke onderwerpen gebundeld. Op deze wijze wordt als het ware de status quo van de huidige gebruikswaarde naar de toekomst beredeneerd. Het gaat daarbij dus om de verwachtingen op lange termijn, waarbij het van belang is om de structurele ontwikkelingen van de sleutelvariabelen naar 2015 te doorgronden.

4.2 Sterkte/zwakte-analyse

Sterke punten zijn de geografische factoren, infrastructuur en de rol van de overheid. Voor een aantal concurrentiekrachtfactoren waaronder klimaat, grond en grondstoffen, economische orde en thuismarkt, bevindt België zich op hetzelfde niveau als Nederland. In 2015 zal België haar relatieve achterstandpositie ten opzichte van Nederland verkleind hebben.

Geografisch gezien neemt België een sterke positie in. De ligging ten opzichte van de afzetmarkten in bevolkingsconcentraties in het Ruhrgebied, Parijs en Londen en omstreken is zeer gunstig. Door de korte afstanden tussen producenten en consumenten is snel en goed vervoer mogelijk en zijn de transportkosten relatief laag. Met name de aanleg van de Kanaaltunnel heeft positieve impulsen aan de afzet in Engeland gegeven. Indien in de toekomst de afzet van glastuinbouwprodukten gekoppeld wordt aan het vervoer en distributie van andere (ook import)produkten kan de haven van Antwerpen als distributiecentrum gaan functioneren.

De rol van de overheid kan omschreven worden als voorwaardenscheppend (Staatsgarantie op investeringen en lage inflatie). Tevens is er een aantal mogelijkheden voor specifieke subsidies voor de glastuinbouw. Een sterk punt van de economische orde in België is de pioniersmentaliteit. Het land beschikt over goede telers met een sterke marktgerichtheid. Juist omdat de organisatie in België niet zo groot (log) is als in Nederland heeft men op sommige punten sneller kunnen reageren op specifieke vragen vanuit de markt. De specifieke marktgerichtheid van potplantenbedrijven is daar een voorbeeld van.

België heeft een mild klimaat zonder extremen. Er zijn voldoende grond en grondstoffen en goed gietwater beschikbaar. Voor een aantal bloemisterijprodukten speelt België een toonaangevende rol in de wereld. Het land profiteert van de innovatieve ontwikkelingen in Nederland en Denemarken.

Zwakke punten zijn kennisinfrastructuur, arbeids- en kapitaalskosten en personeelsstekort. De verwachting naar 2015 is echter dat het probleem van het personeelstekort zich op zal lossen en dat de kapitaalsverkrijging en -kosten gunstiger voor de telers wordt.

De kennisinfrastructuur heeft twee kanten. Ondanks het uitgebreide cursuscircuit en netwerk van studieclubs en de kwalitatief goede opleidingen op diverse niveaus is de kennisstructuur in België niet sterk ontwikkeld. Enerzijds leunt België wat dit betreft sterk op Nederland hetgeen niet altijd als pluspunt gezien mag worden; anderzijds is de concurrentie tussen de telers onderling een belemmering voor de noodzakelijke openheid bij de kennisuitwisseling. Door de voortgaande internationalisering kan deze naar 2015 wellicht beter worden.

Er is weinig sprake van fundamenteel en praktijkgericht innoverend onderzoek in de glastuinbouw. Onderzoek, onderwijs en voorlichting zijn sterk op Nederland gericht; de toepassing in de praktijk vindt daardoor met enige vertraging plaats. Een gestructureerde activiteit inzake het milieu- en energiebeleid evenals de gehele collectieve informatiestructuur ontbreekt goeddeels.

Tabel 4.1 Concurrentiekrachtfactoren van Vlaanderen, enzovoort in 1995 en 2015

Concurrentiekrachtfactoren (beschermde teelten) van Vlaanderen, Brabant en Antwerpen ten opzichte van Nederland (Zuid-Hollands Glasdistrict)		Relatieve positie van Vlaanderen, Brabant en Antwerpen ten opzichte van het Zuid-Hollands Glasdistrict in 1995 en 2015	
		1995	2015
Geografie:	1 ligging t.o.v. de afzetmarkt	0	0
	2 vervoer, transportkosten	0	0
Klimaat:	3 temperatuur, licht, wind	0	0
(Grond)stof:	4 aanbod, prijzen van grond	0/+	0
	5 energie, water, uitgangsm.	(-)/0	0
Arbeid:	6 ongeschoolde arbeid	0/+	0/(+)
	7 hoger opgeleiden	(-)/0	0
Kapitaal:	8 beschikbaarheid, prijs	(-)/0	0
	9 inflatie, wisselkoers	(-)/0	0
Infrastruct.:	10 bovenregionaal	(-)/0	(-)/0
	11 regionaal	0	0
Kennis:	12 kennisinfrastructuur	-(0)	(-)/0
	13 openheid, snelheid	-	(-)/0
	14 onderzoek, opleidingen	-(0)	-/0
Thuismarkt:	15 omvang	(-)/0	(-)/0
	16 koopkracht, -gewoonten	0/(+)	0
Netwerk:	17 op tuindersniveau	-/0	0
	18 leveranciers en afnemers	0	0
Overheid:	19 betrokkenheid algemeen	-/0	-/0
	20 specifieke subsidies	0	0
Econ. orde:	21 ondernemersgeest	0	0
	22 internationale gerichtheid	-/0	(-)/0
	23 vermogen tot samenwerk	-/0	0
Totaalindruk over de concurrentiekracht		(-)/0	0

-- = aanzienlijk slechter

- = minder goed

0 = ongeveer gelijk

+ = beter dan

++ = aanzienlijk beter

() tussen haakjes geplaatste scores ...! Een tussen haakjes geplaatste score komt alleen voor in combinatie met een andere score (bijvoorbeeld: 0/(+)). De gemiddelde score ligt in dit voorbeeld tussen 0 en + maar ligt dicht bij 0 dan bij +. Het komt er op neer dat er meer respondenten voor de waardering gekozen hebben die niet tussen haakjes geplaatst is.

De regionale voorzieningen zijn zwak. Omdat veel buiten de veiling omgaat is de afzet- en distributiestructuur ondoorzichtig.

Op bepaalde gebieden zal de onderlinge concurrentie toenemen. Evenals in Nederland is er een tendens van coöperatie naar onderlinge concurrentie. Een brede horizontale samenwerking maakt plaats voor een smallere horizontale samenwerking en een sterkere verticale samenwerking.

4.3 Areaalsontwikkelingen

De areaalsontwikkelingen in België laten tot op heden een bescheiden groei zien. Deze groei zal zich de komende jaren waarschijnlijk in dezelfde orde van grootte voortzetten en zal na de eeuwwisseling enige versterking kunnen ondergaan als naast de traditionele gezinsbedrijven meer grote en professioneel geleide bedrijven gesticht worden. België heeft door haar relatief grote aandeel planten - in tegenstelling tot overwegend groenteproducerende gebieden - het voordeel slechts ten dele in een verzadigde markt te produceren. Dat kan in principe de toekomstperspectieven vergroten en tot areaalstoe-name aanleiding geven.

De toekomst van de Belgische tuinbouwgebieden is deels geënt op de ontwikkelingen van de glastuinbouw in Nederland. Omdat de tuinbouwcomplexen dicht tegen elkaar aan liggen, kan in sommige opzichten gesproken worden van het BelNed (België-Nederland) complex. Dat betekent dat België ook in de toekomst voor een aantal activiteiten en functies aan zal blijven sluiten bij het Nederlandse glastuinbouwcomplex en dat zij in grote mate profiteert van de innovatieve ontwikkelingen in Nederland.

De Nederlands-Belgische verbondenheid kan in zekere zin een extra stimulans betekenen voor de areaalsontwikkelingen in België. De verwachting is dat het areaal tot 2000 1 à 2% per jaar zal groeien en dat na de eeuwwisseling de groei zich wellicht sterker voort zal zetten. De mate waarin zich dat laatste vertaalt in areaal is goeddeels afhankelijk van de positie van beide landen op de wereldmarkt. Op basis van de relatief sterke punten van de Belgische glastuinbouw zoals geografische factoren, infrastructuur, rol overheid en zeker niet in de laatste plaats de specifieke marktgerichtheid van met name de potplantentelers (maar ook in de groentesector), en op voorwaarde dat de Belgen kunnen voldoen aan de strengere milieu-eisen (de druk op het milieu bestaat nu nog doordat overwegend zware stookolie wordt gebruikt) mag worden verondersteld dat na 2000 de groei iets aan zal trekken. Deze conclusies worden bevestigd door de resultaten van een Porter-analyse waaraan specialisten en autochtone gebiedskenners hebben meegewerkt.

Gelet op de lichte concentratiegraad van de Belgische glastuinbouw, zal uitbreiding van het areaal met de geschetste omvang binnen het in aanmerking komende gebied geen problemen van ruimtelijke aard met zich meebrengen. Door de dunne bebouwing van het gebied is het goed mogelijk om onder bepaalde voorwaarden de bestemming van gronden te veranderen. Het ruimtelijk beleid in België is gericht op grotere concentraties van tuinbouwbedrijven om met name de voordelen van de complexfunctie binnen te halen.

De komende decennia zal het aanzien van de sector nog steeds worden bepaald door een relatief groot aantal gezinsbedrijven. Sterk punt van deze bedrijven is dat ze georganiseerd zijn rond de beschikbaarheid van gezinsarbeid. Het voordeel daarvan is dat vreemde arbeid als relatief grote kostenpost (tevens uitgaven) niet van toepassing is en dat in slechte tijden de eigen arbeid in principe genoeg kan nemen met een relatief lage beloning. Die bedrijven zullen niettemin in omvang groeien (pieken worden opgevangen door gelegenhedsarbeid) door ingebruikneming van naastliggende gronden. Het ruimtelijk beeld dat daardoor ontstaat, zal mede gelet op de relatief geringe groei van het areaal tot 2000 niet veel verschillen van het huidige. Ook in de toekomst zijn de Belgische bedrijven ruim opgezet, beschikken zij over een waterbassin, centrale werkruimte, is het transport goed geregeld en zijn er voldoende parkeermogelijkheden. Rond de grote steden zal echter de druk van de groeiende bevolkingsagglomeraties meer dan nu het geval is, gevoeld worden.

Naast de traditionele gezinsbedrijven zullen er meer tuinbouwvestigingen van grotere omvang gerealiseerd worden. Het zijn in hoofdzaak bedrijven die een hoog niveau van automatisering kennen. Deskundigen verwachten dat deze bedrijven vooral na 2000 een groter aandeel in de productie zullen leveren. De eerste tekenen van die ontwikkeling zijn nu aanwezig. In de nabije toekomst zullen nieuwe gebundelde tuinbouwactiviteiten door grotere rationeel opgezette en professioneel geleide bedrijven een steeds groter aandeel in de productie leveren.

Met een dergelijke gebundelde concentratie voorkomt men uitwaaiing over een te groot gebied en plukt men bovendien de vruchten van de complexfunctie. Tevens is het vrijwel zeker dat de landschappelijke waarde minder wordt aangetast dan het geval zou zijn bij een ongecontroleerde spreiding van glastuinbouwgebieden over het concentratie- en overloopgebied. In de structuurplannen worden bijvoorbeeld de open polders ten noordwesten van Brugge ontzien van mogelijke glastuinbouw. Naast de geplande bundeling van glastuinbouwbedrijven wil men in Vlaanderen ook kenniscentra, veilingen, proefstations en niet-agrarische bedrijven in een totaalplan inbedden. In feite zijn dit de bouwstenen voor een bovenregionaal masterplan dat als uitgangspositie voor de ruimtelijke ontwikkeling goede diensten zal bewijzen.

De tuinbouwgebieden van de toekomst zijn te karakteriseren als multifunctionele gebieden. Natuur en recreatie, aanverwante en niet-aanverwante bedrijvigheid en wonen gaan in de meeste gebieden zonder storende neveneffecten samen met glastuinbouw die zich naar 2015 nog meer dan nu het geval is zal richten op de productie van planten en bloemen. In het Structuurplan voor Vlaanderen is de verdeling van de ruimte voor de komende decennia evenwichtig geregeld. Ruimtelijke conflicten komen weinig voor en zullen waarschijnlijk ook in de toekomst goeddeels vermeden kunnen worden. Er is geen sprake van een conflictsituatie tussen recreatie en glastuinbouw omdat de recreatie zich letterlijk en figuurlijk op andere gebieden richt. Conflicten tussen woningbouw en tuinbouw doen zich alleen op lokaal niveau voor en zijn dan veelal nog, zoals recentelijk in Lochristie en Roeselare, kleinschalig van aard.

Naast de verbondenheid van België en Nederland op tuinbouwgebied zijn er wezenlijke verschillen. Deze hebben vooral te maken met de omvang en het ruimtelijk beslag van de glastuinbouw. Bij benadering is het ruimtelijk beslag van de glastuinbouw in Nederland zes à zeven keer zo groot als in België. Die verhouding zal zich waarschijnlijk ook manifesteren in de verschillen in de ruimtelijke conflicten die zich op weg naar 2015 zullen voordoen in beide landen.

Samenvattend kan gesteld worden dat als we de relatief langzame groei van de Belgische tuinbouw in aanmerking nemen, er voor de komende jaren in het concentratiegebied voldoende ruimte is voor uitbreiding. Nieuwe tuinbouwcomplexen zullen in eerste instantie aansluiten op de bestaande lokaties. Daarna zullen zich nieuwe complexen in de vorm van gebundelde groepen bedrijven in het overloopgebied kunnen vestigen. In de verder weg gelegen zogenaamde buitengebieden zal de groei van het areaal niet buitensporig groot zijn. Ook daar zal na 2000 niet gesproken kunnen worden van een drastische verandering van het landschappelijk aanzien.

4.4 Ecologische duurzaamheid

Tot op heden kan niet gesteld worden dat België zeer stringente milieu-eisen heeft. Deze opmerking dient echter genuanceerd te worden. In Nederland is er een druk van bovenaf waarop gereageerd wordt en soms geanticipeerd wordt. Het niet serieus nemen van milieu-eisen in België is waarschijnlijk dan ook meer een gevolg van de houding van de (centrale) overheid dan de houding van de tuinbouwsector. Men neemt een afwachtende houding in en gaat ondertussen door met lozen op het oppervlaktewater en het gebruik van meststoffen en bestrijdingsmiddelen die in Nederland reeds verboden zijn. Over het algemeen zijn de doseringen voor bemesting en tegen ziekten en plagen veel te hoog. Spuitbomen voor potplanten bijvoorbeeld bemesten en bespuiten meer onbeteelde oppervlakten dan noodzakelijk is. Bladgroenten hebben vaak een veel te hoog residu. Als er niet serieus wordt geanticipeerd op toekomstige internationale wetgeving met betrek-

king tot het milieu en er niet snel verandering komt in deze handelwijze, ziet het er naar uit dat bij een plotselinge verplichtstelling van strengere milieu-eisen problemen ontstaan voor de Belgische glastuinbouw.

Tot op heden is het probleem van onder andere besmetting en overmatig spuiten door de minder dichte bedrijfsvestigingen ogenschijnlijk niet groot. Bij groei van de Belgische glastuinbouw die mogelijk zal leiden tot een hogere glasintensiteit, zal het milieu-probleem snel groter kunnen worden. Toch is er een begin van een veranderende mentaliteit met betrekking tot het milieu te bespeuren. Het merk Flandria speelt reeds in op veranderende en strengere milieu-eisen. Ook vindt hoe langer hoe meer controle plaats op de aanwezigheid van residuen. Over het toekomstig energieverbruik is weinig bekend. Door de verspreide ligging van de bedrijven zal er waarschijnlijk door de hoge kosten die ermee samenhangen geen toereikend net voor aardgas aangelegd worden. De verwachting is dat de komende jaren op lichte olie gestookt zal blijven worden. Het waterverbruik zal in de toekomst mede door goede mogelijkheden voor de aanleg van bassins en door voldoende bronwater geen problemen geven.

Mede doordat België en Nederland tot hetzelfde kenniscomplex behoren, kan men stellen dat de Belgische glastuinbouw dezelfde duurzaamheidsproblemen heeft als Nederland of in ieder geval binnenkort zal krijgen. Het energieprobleem speelt daarbij een belangrijke rol: zware stookolie zal vrijwel zeker verboden worden. Methylbromide zal binnen afzienbare tijd ook in België niet meer mogen worden gebruikt. Tot op heden wordt er nog onvoldoende ingespeeld op de toekomstige eisen ten aanzien van het milieu. Veel tuinders zullen daarom in de nabije toekomst geconfronteerd worden met veranderende wetgeving en hogere kosten die daarmee samenhangen.

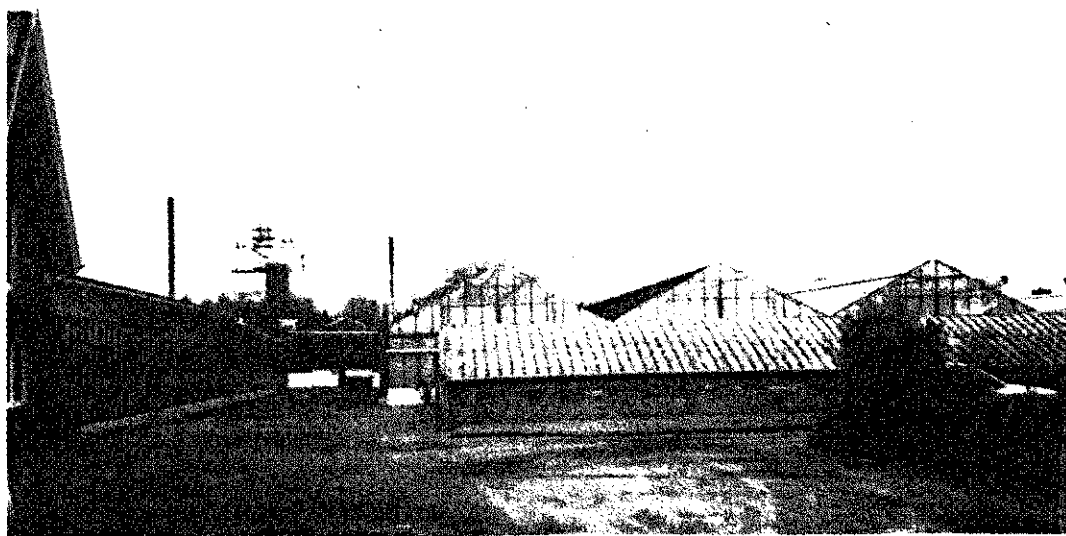
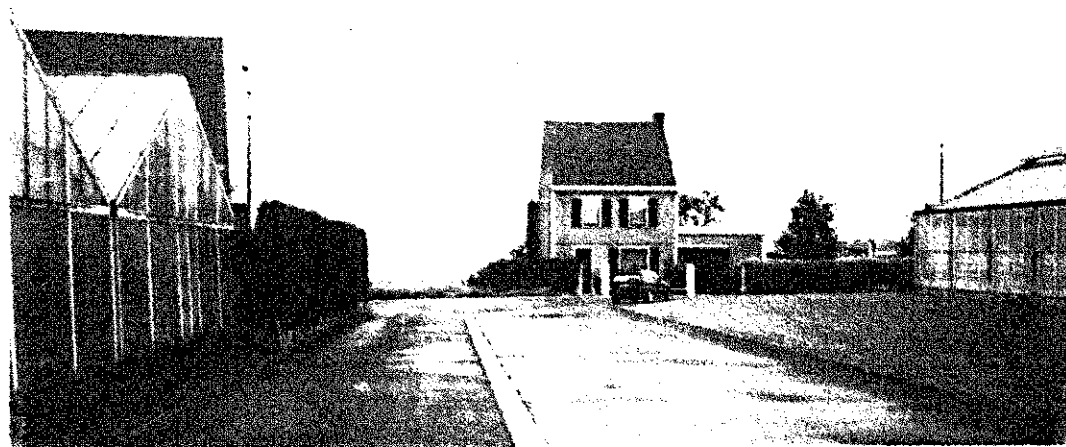
4.5 Flexibiliteit gebiedsinrichting

Over het algemeen zijn de Belgische glastuinders wat voorzichter met hun investeringen dan hun Nederlandse collega's. Toch is het juist door de dunne bebouwing van het gebied onder bepaalde voorwaarden goed mogelijk om van bestemming te switchen en elders een nieuw bedrijf op te zetten. Er zijn beschermde natuurgebieden die niet voor tuinbouw aangewend mogen worden en in sommige gevallen is er op lokaal niveau een spanningsveld met de gronden die nodig zijn voor woningbouw in de toekomst. De natuurgebieden zijn aangegeven in het Structuurplan voor Vlaanderen. De gronden die voor woningbouw gereserveerd dienen te worden, zijn merendeels de schillen om de bestaande relatief grote dorpen en steden. Over het algemeen is de druk van de steden nog steeds minder groot dan in Nederland. In de toekomst wordt vrijwel zeker voor het ruimtelijk beleid alles strikter vastgelegd dan vroeger. Gent en Roeselaere zijn daar goede voorbeelden van.

De uitbreidingsmogelijkheden van de glastuinders rond het eigen bedrijf zijn redelijk groot. Men heeft vaak nog braakliggende grond, of opengrondstuinbouw die eventueel voor glastuinbouw aangewend kan worden. Dit lijkt dan ook het economisch toekomstcriterium bij uitstek te zijn als het gaat om bedrijfsvergroting of -aanpassing. Geheel nieuwe bedrijfsvestigingen als gezinsbedrijven komen weinig voor. De keuze voor het gezinsbedrijf maakt de tuinbouw in vrijwel alle gebieden mogelijk. Er wordt een bedrijf geëxploiteerd dat past bij de mogelijke inzet van het gezin. Het economisch voordeel is dat men geen vaste arbeidskrachten hoeft te betalen en niet per definitie optimale resultaten hoeft te boeken. In sommige gebieden doet men bovendien nog in zekere mate aan risicospreiding bij de teelt. Grote investeringen in substraat bijvoorbeeld worden vermeden en er wordt voor een deel in de open grond geteeld.

Nadeel kan echter zijn dat er als gevolg van het gezin als uitgangspunt voor het bedrijfsbeheer niet flexibel genoeg ingesprongen kan worden op de noodzaak van grotere rationeel geleide bedrijven. Dat kan op termijn een achterstandspositie opleveren.

De ruimtelijke opbouw van twee van de drie glastuinbouwgebieden is zodanig dat er vrij veel ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden zijn. De glastuinbouw heeft voldoende uitbreidingsruimte, er zijn nog allerlei mogelijkheden voor woningbouw.

Van boven naar beneden: Kuipplantenkweker bij St.-Katelijne-Waver, kassen omgeving Roeselare, kassen aan de rand van de stad

4.6 Beheerbaarheid

Met het oog op de toekomstige ontwikkeling wordt de uitbreidingsbehoefte van de glastuinbouw algemeen onderkend. Om de claims op de beschikbare ruimte adequaat te regelen, worden twee ontwikkelingen in de gaten gehouden. Voor de glastuinbouw geldt dat getracht wordt een te grote versnippering te voorkomen een dat de centrumfunctie van het gehele complex wordt nagestreefd. Dat wil zeggen dat in verband met agglomeratie- en symbiosevoordelen een bepaalde mate van concentratie van bedrijven wordt nagestreefd. Anderzijds wil men met het bij elkaar plaatsen van groepen gelijksoortige bedrijven het landschappelijk karakter van het overblijvende zoveel mogelijk in tact laten.

De beheersbaarheid van de ruimte is mede afhankelijk van de actuele plannen en van de bestuurlijke structuur in het land of in de regio. De Vlaamse Landmaatschappij doet pogingen om een gewestplan te maken. Een duidelijke visie op het functioneren van de glastuinbouw in de toekomst is er echter niet, laat staan dat er gesproken zou kunnen worden over een masterplan en een draaiboek van activiteiten die op het programma van de gebiedsinrichting staan.

Om de gewenste ruimtelijke structuur in Vlaanderen te kunnen realiseren, zullen de oude gewestplannen moeten worden vervangen door bestemmingsplannen en uitvoeringsplannen nieuwe stijl (Kelchtermans, Structuurplan Vlaanderen, 1995). De verwachting is dat het een en ander nog zeker 5 à 10 jaar zal vergen. Er zal in de plannen bij gebiedsindeling en vestiging onderscheid gemaakt worden in verschillende agrarische sectoren. Voor vestiging van tuinbouw- en verwante bedrijvigheid worden eveneens voorwaarden gesteld.

Ten aanzien van de bestuurlijke structuur kan gesteld worden dat deze redelijk functioneert op een laag en praktisch niveau. Bovenregionaal denken, laat staan afstemming tussen de gebiedsplannen, is uiterst moeilijk. Van visie-ontwikkeling en lange-termijndenken is nauwelijks sprake. Strategische plannen en daaruit afgeleide tactische besluitvorming zijn niet de sterkste kanten van het regionale en plaatselijke (agrarische) bestuurders. Als zodanig is de invloed van de agrarische sector bij de gebiedsinvulling niet bijster groot. Voor België als geheel lijkt het een probleem dat de tuinbouw in het beleid een ondergeschoven kind is. Het tuinbouwcomplex vormt geen politieke factor van betekenis.

Ondanks de moeizame gang naar bevredigende toekomstplannen mikt het ruimtelijk beleid op een grotere concentratie. Hoewel men ervan overtuigd is dat concentratie in verband met de voordelen van een tuinbouwcomplex belangrijk is, vindt men het niet noodzakelijk om te streven naar een concentratie die in omvang gelijk is aan de Nederlandse glastuinbouwgebieden.

De ruimtelijke planning is in België niet sterk ontwikkeld. Behalve een vergunningenbeleid heeft de Vlaamse overheid nooit een echt ruimtelijk beleid ontwikkeld. Op gemeentelijk niveau speelt dit minder. De gemeenten beschikken op dit moment over bruikbare instrumenten om het ruimtelijk beleid vorm te geven. Hiervan wordt met name in St.-Kathelijne-Waver gebruik van gemaakt. Dat is een redelijk actief beleid om vorm te geven aan de ontwikkeling van de glastuinbouw en daarbij te proberen om milieuproblemen op te lossen. Roeselare en Lochristi (in de omgeving van Gent) lopen wel voorop met hun gemeentelijke plannen, die vergelijkbaar zijn met de Nederlandse bestemmingsplannen.

4.7 Economische duurzaamheid

In deze paragraaf over economische duurzaamheid worden achtereenvolgens de overblijvende variabelen in hun ontwikkeling naar 2015 beschreven onder de kopjes: "bedrijfsstructuur primaire sector", "centrumfunctie", "afzet en vermarkting" en "financiële variabelen".

Bedrijfsstructuur primaire sector

Naar 2015 zal het beeld van de sector door een relatief groot aantal gezinsbedrijven worden bepaald. De bedrijven zullen in omvang (zij het in beperkte mate) groeien en daarbij gebruik maken van de naastliggende gronden. Nieuwvestigingen elders zijn in de meeste gevallen geen prioriteit. Grond in de omgeving van het oude bedrijf is meestal geen probleem. Ook in de toekomst zijn de bedrijven ruim opgezet en beschikken zij over een waterbassin, (centrale) werkruimte, goed geregeld intern transport en voldoende parkeermogelijkheden. Een groot deel van de gezinsbedrijven zal voorzichtig manoeuvreren en geen onnodige risico's nemen. Een gemengd teeltplan hoort veelal bij die aanpak zodat we in de aanloop naar 2015 op de glasbedrijven nog vaak opengrondstuinbouw (zowel groente als bloemen) aan zullen treffen.

Naast de traditionele gezinsbedrijven zal er sprake zijn van tuinbouwvestigingen van groter omvang. Op deze bedrijven die een hoog automatiseringsniveau hebben, zullen om de concurrentie met de zuidelijke landen met succes te kunnen voeren kwalitatief hoogstaande produkten geteeld moeten worden (tomaten, komkommers, paprika, sla). Deze bedrijven zullen naar verwachting tegen een lagere kostprijs kunnen produceren en zullen een groter aandeel in de produktie leveren dan nu het geval is. Vooral als er sprake is van nieuwe gebundelde tuinbouwactiviteiten zullen deze grotere, rationeel opgezette en professioneel geleide bedrijven een toenemend aandeel in de produktie leveren.

Centrumfunctie

Binnen een bepaalde geografische begrenzing kan een bundeling van tuinbouwbedrijven en aanverwante activiteiten voordeel opleveren boven een groot aantal verspreid liggende bedrijven. We doelen dan op de symbiosevoordelen van samenklontering en groepscohesie (zie ook paragraaf 2.4 "Centrumfunctie"). Het Belgische concentratiegebied heeft in beperkte mate de voordelen van een centrumfunctie. De oppervlakte tuinbouw is voor een zelfstandige Belgische centrumfunctie vrij klein en de bedrijven liggen over een te groot gebied verspreid. Veeleer steunt het gebied wat betreft haar functioneren op Nederland en profiteert op die wijze mee van de centrumfunctie van het Zuid-Hollands Glasdistrict. Eigenlijk kan er voor een aantal aspecten beter gesproken worden van het glastuinbouwcentrum Nederland-België. Veel kassen worden vanuit Nederland geleverd en er komt een groot deel van het plant- en stekmateriaal uit ons land. Ook is de betekenis van de Belgische veilingen onder invloed van het Nederlandse veilingwezen en de jongste samenwerkingsverbanden toegenomen.

De verwachting voor de toekomst is dat het Belgische glastuinbouwgebied wat betreft een groot aantal activiteiten en functies aan zal (blijven) sluiten bij het Nederlandse glastuinbouwcomplex. Mede door de opkomst van de moderne telematica zal individuele en georganiseerde gegevensuitwisseling tussen Nederland en België steeds beter en sneller plaatsvinden en zullen logistiek optimale modellen ontwikkeld worden waarin beide landen betrokken worden. Voorts zijn er aanwijzingen dat door de druk op de Randstad een aantal Nederlandse telers plannen heeft om zich in België te vestigen.

Afzet en vermarkting

Omdat de ontwikkeling op het gebied van de afzet en vermarkting reeds in paragraaf 2.6 uitgebreid aan de orde kwam, wordt hier slechts summier op dat onderwerp ingegaan. Door een goed functionerend veilingstelsel zal de prijsvorming voorlopig nog grotendeels via de veilingklok blijven gaan. Daarnaast zullen rechtstreekse contacten tussen exporteurs en grootwinkelbedrijven enerzijds en telers anderzijds evenals in Nederland een groter aandeel van de verkoop eisen. Bij een verzadigde markt kan dit soort activiteiten met behulp van overeenkomsten en contracten tot meer zekerheid ten aanzien van produktie en rentabiliteit van de glastuinbouwbedrijven leiden.

Om de toekomstige afzet van België te doorgronden, worden slechts op beperkte schaal verkenningen van markt en consumentengroepen uitgevoerd. Dit houdt een zeker

gevaar in voor de continuïteit van de bedrijven. Anderzijds hoeft België zich minder zorgen te maken omdat het voor een deel meelift met de inspanningen die Nederland zich getroost om de markt van de toekomst te verkennen.

Ook voor België is er een steeds verdere verschuiving van aanbods- naar vragersmarkt. Dit heeft logische gevolgen voor het functioneren van de diverse schakels in de bedrijfskolom. In het kader van deze zogenaamde ketenproblematiek zal een grote mate van afstemming plaats moeten vinden tussen de verschillende partijen.

Financiële variabelen

Naar verwachting zal de nu nog lichte druk van de steden op het omringende agrarische gebied naar 2015 toenemen en zal als gevolg daarvan de grondprijs voor glastuinbouwactiviteiten stijgen. Indien tuinders uitgekocht worden, zullen zij gezien de beschikbare ruimte elders vrij gemakkelijk aan de slag kunnen. Van gedwongen verplaatsing van glastuinbouwbedrijven zal nauwelijks sprake zijn.

Nationale subsidies worden mondjesmaat verstrekt. Ten behoeve van de stimulering van de glastuinbouw zal de rentesubsidie waarschijnlijk gehandhaafd blijven. Internationale subsidies zullen voor België nauwelijks worden afgegeven.

De rentabiliteit van de Belgische glastuinbouw laat te wensen over. Over het algemeen draaien de bedrijven met (bedrijfseconomisch) verlies. Voor (gezins)bedrijven die grotendeels met eigen vermogen zijn gefinancierd en waarbij hoofdzakelijk sprake is van inzet van eigen gezinsarbeid, zijn negatieve rentabiliteitscijfers niet (en zeker niet op korte termijn) desastreus. De grotere rationeel opgezette bedrijven kunnen over het algemeen tegen een veel lagere kostprijs produceren. Daar staan vrijwel altijd hogere arbeidskosten en renteverplichtingen tegenover. Ondanks de lage kostprijs en vaak betere kwaliteit wordt niettemin de concurrentie uit Zuidelijk landen ook door die bedrijven gevreesd en gevoeld.

LITERATUUR

- Alleblas, J.T.W. en R.A. Rodewijk (1992a)
Visie op de toekomst van de Nederlandse glastuinbouw; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 105
- Alleblas, J.T.W. en R.A. Rodewijk (1992b)
Ruimtelijk perspectief voor de Nederlandse glastuinbouw; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 106
- Alleblas, J.T.W. en W. de Haas (1996a)
Ruimtelijke kwaliteit van het Zuid-Hollands Glasdistrict; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Interne nota 447
- Alleblas, J.T.W., J.K.M. te Boekhorst en L. van Horen (1996b)
Ruimtelijke kwaliteit van het kassengebied in Bretagne en Pays de la Loire; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Interne nota 449
- Alleblas, J.T.W. en W. de Haas (1996c)
Ruimtelijke kwaliteit van het kassengebied Almería; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Interne nota 450
- Alleblas, J.T.W., J.K.M. te Boekhorst en W. de Haas (1996d/e)
Vier kassengebieden in Europa; visie op ruimtelijke kwaliteit; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); SC-DLO, RPD; Onderzoekverslag 148/Publikatie 4.139
- Bolsius, E.C.A. (1993)
Ruimtelijke verkenningen, Hoofdstuk 1: de hamvraag; Den Haag, Rijksplanologische Dienst
- Keijsers, W. (1994)
Ruimtelijke kwaliteit kent geen prijs; Den Haag, SC-DLO en RPD-LG; Interne notitie
- Kelchtermans, T. (1995)
De gewenste ruimtelijke structuur in Vlaanderen; Kortrijk, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
- RARO (1990)
Ruimtelijke kwaliteit van landschappen (?); Den Haag, Raad van Advies voor de ruimtelijke ordening
- RORO (1993)
Randstadglasnota; Een ruimtelijk ontwikkelingsperspectief voor de glastuinbouw in de Randstad; Den Haag, Provincie Zuid-Holland
- Taragola, N., C. Mineur en D. Van Lierde (1994)
Enkele structurele gegevens van de Belgische tuinbouw op basis van de 15 metelling van 1993; Brussel, LEI-Publikaties nr. 570, studies nr. 66
- VEK-adviesgroep (1994)
De Europese tomatenmarkt; een inventarisatie van productie, afzet en consumptie; 's Gravenzande, VEK

BIJLAGEN

Bijlage 1 Aspecten en variabelen(groepen) van het begrip "ruimtelijke kwaliteit"

Variabelen overzicht ten behoeve van de gebruikswaarde

Fysisch milieu:	1. Klimaat 2. Bodem 3. Water
Bedrijfsstructuur:	4. Bedrijfsgrootte en -vorm 5. Ruimtebeslag voorzieningen bedrijf 6. Mechanisering en automatisering
Aanverwante bedrijven:	7. Afnemers 8. Dienstverleners 9. Leveranciers tuinbouwbenodigdheden 10. Leveranciers uitgangsmateriaal
Kennis:	11. Kennisontwikkeling, -toepassing
Soc.-psychologische aspecten:	12. Sociaal-psychologische variabelen
Ligging markten:	13. Ligging ten opzichte van afzetmarkt 14. Ligging ten opzichte van arbeidsmarkt
Milieuhygiëne:	15. Bodem-, water- en luchtverontreiniging 16. Zoneringsmogelijkheden 17. Afvalverwerking 18. Restwarmte 19. Besmettingsgevaar
Ruimtelijke druk:	20. Infrastructuur 21. Landschappelijke aankleding 22. Planologische (on)zekerheid
Financiële variabelen:	23. Prijzen van grond 24. Prijzen van arbeid 25. Kosten van verplaatsing 26. Subsidiemogelijkheden
Niet-agrarische aspecten:	27. Wonen, recreëren 28. Niet-agrarische bedrijvigheid
Samenhang gebruiksvormen:	29. Functionele relaties (stedelijk/landelijk netwerk) 30. Versterking grondgebruik 31. Bereikbaarheid

Variabelen overzicht belevingswaarde

Eenheid:	1. Verstoordheid 2. Compleetheid
Gebruik:	3. Mogelijkheden, vrijheid 4. Drukte en volte 5. Toegankelijkheid
Onderhoud:	6. Toezicht en onderhoud 7. Hoeveelheid en aard voorzieningen
Natuurlijkheid:	8. Verhouding natuur/techniek 9. Kunstmatigheid van de inrichting 10. Organische gegroeidheid landschap
Ruimtelijkheid:	11. Maat van ruimte 12. (Micro-)reliëf 13. Ruimtelijk patroon
Historie:	14. Oude elementen 15. Functie elementen (eerste, tweede) 17. Aanpassing (verbouwing, reclameborden)

Variabelenoverzicht toekomstwaarde

Ecologische duurzaamheid:	1. Milieukwaliteit 2. Energieverbruik 3. Waterverbruik
Flexibiliteit gebiedsinrichting:	4. Beperkingen van de fysiekrumtelijke organisatie 5. Beperkingen die grondgebruiksvormen elkaar opleggen
Beheerbaarheid:	6. Organisatorische kwaliteit 7. Plannen, visies 8. Bestuurlijke structuur
Economische duurzaamheid:	9. Toekomstige gebruikswaarde(variabelen) 10. Structurele ontwikkelingen ad. 9

Bijlage 2 Bezochte bedrijven, instellingen en organisaties

Azaleabedrijf Bertier
Bochtenstraat 8
9080 Beervelde

Belgische Boerenbond, Provinciaal kantoor
R. Decadt, Tuinbouwconsulent
Zuidstraat 15
8800 Roeselare

Belgische LEI
N. Taragola, D. van Lierde, L. Muermans
Bolwerklaan 21
1210 Brussel

CERA-kantoor
Dhr. DeClerq
Dorp-Oost 35
9080 Lochristi

C.V. TUCO, Exportbedrijf
E. van der Meersche
Van Laetestraat 4
9820 Merelbeke

Glasgroentebedrijf A. Naenen
Lispersteenweg 73
2530 Boechout

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, ALT
L. Vanderheyden
Van Heybeeckstraat 28
2170 Merksem

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, ALT
M. Pattou
IJzerstraat 26
8500 Kortrijk

Ministerie van Landbouw en Middenstand
A. Saverwijns
Dienst Onderzoek en Ontwikkeling
Administratief Centrum "Ter Plaeten"
Sint Lievenslaan 33A
9000 Gent

Proefstation voor de groenteteelt V.Z.W.
L. Peeters, directeur
Binnenweg 6
2860 St.-Katelijne-Waver

Proefcentrum voor de Sierteelt
E. Volckaert
Schaesestraat 18
9070 Destelbergen

Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum Land- en Tuinbouw
A. Calus, Directeur
Ieperseweg 87
8800 Roeselare-Beitem (Rumbeke)

Veiling R.E.O
N. Keersebilck, directeur
N. Labeeuw, veilingconsulent
Oostnieuwkerksesteenweg 101
8800 Roeselare

Veiling V.M.V.
C. de Pooter, directeur
Kempenarestraat 53
2860 St.-Katelijne-Waver

Vlaamse Landmaatschappij
G. Celen, K. van der Veken
Zandstraat 3
1210 Brussel

Vlaams Commissariaat-Generaal voor Toerisme
L. Gobin
Grasmarkt 61
1000 Brussel

Westvlaamse bedrijven:

- Pieters, chrysantenstekbedrijf, Oost-Nieuwerkerke
- De Ruiter, sla-bedrijf, Gits